

ทัศนศึกษา โบราณ วัดถลาง ภาคอีสาน

ศาสตราจารย์

หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล

บทความพิเศษเรื่อง
ศาสตราจารย์ หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล
ประทานให้พิมพ์แจก
เจ้าภาพ จึงขอขอบพระทัยในพระกรุณา
ของท่านเป็นอย่างสูง ไว้ ณ ที่นี้ด้วย

โบราณวัตถุสถานในเขตจังหวัดบุรีรัมย์ ปราสาทพนมรุ้ง

ปราสาทพนมรุ้งเป็นศาสนสถานในศิลปะสมัยลพบุรี ตั้งอยู่ในเขตอำเภอนางรอง จังหวัดบุรีรัมย์ และตั้งอยู่บนเขาพนมรุ้ง ซึ่งเป็นพืดติดต่อกับเขาปลายบัด เขาดีน เขาอังคาร และเป็นสาขาของเขาดงรักอยู่ในระหว่างเขตอำเภอนางรองกับอำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์ ติดต่อกัน บนเขามุ่งทางรถยนต์ขนลงได้ ๒ ทางคือ ถ้าเดินทางมาจากอำเภอนางรอง ผ่านหมู่บ้านตาเป็ก รถยนต์แล่นได้ใหญ่เขาขึ้นไปทางด้านทิศเหนือ หากเดินทางมาจากอำเภอประโคนชัย รถยนต์จะวิ่งตามไหล่เขาขึ้นไปได้ทางด้านทิศตะวันตกจนถึงลานเชิงสะพานนาคราชของปราสาทหินเช่นเดียวกับทางขุดด้านเหนือ

ด้านหน้าของปราสาทหินอยู่ที่ตะวันตก ทิศตะวันออกมีบันไดขึ้นทางทิศใต้ขึ้นไปสู่ปราสาทขนาดกว้าง ๒๒.๐๐ เมตร เป็นชั้นๆ ๔ ชั้น ถัดขึ้นไปเป็นชั้นมีฐานสี่เหลี่ยมรูปร่างมนต์ขนาดใหญ่ ขนาด ๕.๐๐ เมตร สำหรับตั้งรูปประติมากรรมชานชาลัยขวางละหนึ่งฐาน ห่างกัน ๗.๕๐ เมตร ถัดจากชั้นบันไดขึ้นไปสู่เนินดินรูปสี่เหลี่ยม ตั้งแต่ชั้นดินชั้นบนมาจนถึงเนินดินแห่งหนึ่งพยางหลายร้อยพอนเห็นเป็นแถวๆ เท่านั้น สำหรับเนินดินนั้นเข้าใจจะเป็นฐานของพลับพลาหรือมณฑป เป็นรูปกากบาท กว้าง ๕.๕๐ เมตร ยาวจากทิศเหนือไปได้ ๔๐.๐๐ เมตร ยาวจากตะวันออกไปตะวันตก ๓๐.๐๐ เมตร ตั้งอยู่บนลานดินอันมีสวนกว้าง ๑๕๐.๐๐ x ๑๕๐.๐๐ เมตร

ปัจจุบันกรมศิลปากรกำลังทำการบูรณะปราสาทพนมรุ้งอยู่ด้วยกรรมวิธีอนัสติโลซิส (Anastylosis) คือการรื้อลงมาแล้วประกอบขึ้นใหม่ ในการรื้อถอนจำเป็นต้องขุดพินดีโดยรอบให้ถึงฐานชั้นเดิม เพื่อนำเอาก้อนศิลาที่ตกหล่นลงมาจนประกอบไว้ดังเดิม บางครั้งก็ต้องสร้างฐานขึ้นใหม่เพราะฐานเก่าไม่มั่นคงพอ และถ้าต้องใช้ของใหม่เข้าช่วยเป็นต้นว่าแกนเหล็กและปูนซีเมนต์ เขาก็ซ่อนไว้ข้างในไม่ให้เห็น การซ่อมตามแบบกรรมวิธีอนัสติโลซิสที่ปราสาทพนมรุ้งนี้ ศาสตราจารย์หม่อมเจ้า ยาใจ จิตรพงศ์ ทรงเป็นหัวหน้าควบคุม มีผู้เชี่ยวชาญชาวฝรั่งเศส ๒ ท่านช่วยเหลือ คือนายโกรลีเย่ (Bernard Groslier) และนายปีชาร์ (Pierre Pichard)

ในการขุดแต่งและรื้อถอนศาลาออกจนทำให้ได้ค้นพบประติมากรรมและภาพสลักอีกเป็นจำนวนมาก ซึ่งทำให้เราอาจกล่าวได้ว่าปราสาทพนมรุ้งนั้นสร้างขุดแต่งแต่ราวปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๕ และเป็นที่เคารพนับถวายเป็นที่มาจนกระทั่งถึงต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๘ ดังจะได้กล่าวถึงต่อไปตามลำดับ แต่ก่อนที่จะกล่าวถึงบริเวณปราสาทองค์ใหญ่บนยอดเขาพนมรุ้ง ใคร่ขอกล่าวถึงมนเทียรมุมตะวันออกเฉียงเหนือบนลานหน้ายอดเขาเสียก่อน

มนเทียรตะวันออกเฉียงเหนือ ห่างจากเนินดินฐานพลับพลาเฉียงไปทางด้านเหนือประมาณ ๑๓.๐๐ เมตร มักเรียกกันว่าโรงช่างเผือก สร้างด้วยหินทรายปนแลง หันหน้าไปทางทิศใต้ เป็นอาคารมมุขตะวันออกเฉียงและตะวันตก ขนาดกว้าง ๖.๔๐ เมตร ยาว ๒๐.๔๐ เมตร ยกฐานสูง ๑.๐๐ เมตร หน้ามุขมีชานชาลาทางขณลงตั้งเสารับชายคา ๔ ต้น อาคารหลังนี้มีระเบียงคดล้อม ๓ ด้าน ช่องทางเดินภายในระเบียงคดกว้าง ๔.๓๕ เมตร และมีบันไดอยู่ ๒ ข้าง นอกระเบียงคดออกไปเป็นกำแพงก่อด้วยแลงล้อมกัน ๓ ด้าน ส่วนนอกด้านหนึ่งคือด้านทิศใต้ อาจจะยังไม่เสร็จจึงมีแต่เพียงฐานแลงเป็นแนวอยู่เท่านั้น ที่บริเวณมนเทียรหลังนี้เคยมีพระภิกษุสงฆ์อาศัยอยู่มากมายหลายท่านของคหบดี เรียกว่าหลวงพ้อเอื้อ พักอาศัยปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ได้ก่อพระพุทธรูปด้วยอิฐโบกปูนชั้นใหม่องค์หนึ่งทกกลางอาคาร ทำให้สภาพของโบราณสถานแห่งนี้กลายเป็นความน่าชมลงไปมาก

มนเทียรนี้แต่เดิมก็คงเป็นศาสนสถานเช่นเดียวกัน ถ้าสันนิษฐานจากลวดลายสลักบนแผ่นและเสาที่ลวดลายที่ค้นพบก็อาจกำหนดอายุได้ดังต่อไปนี้ คือ ภาพสลักบนชิ้นส่วนของอาคารที่สลักเป็นหน้ากาล มีแขน กำไลกายนาค ๕ เศียรอยู่ทั้ง ๒ ด้าน นามารศมีประกอบอยู่เหนือเศียรแต่ละเศียร แต่เศียรเหล่านั้นยังไม่ประกอบเป็นแผ่นเดียวกัน หลังรัศมีนาคมีลวดลายสลักประกอบอยู่ ลวดลายเช่นนี้ถ้านำไปเปรียบเทียบกับศิลปะขอมในสาธารณรัฐเขมร ก็จะเห็นได้ว่าตรงกับศิลปะขอมแบบคลัง (ราว พ.ศ. ๑๕๐๐-๑๕๕๐) เหตุนี้จึงอาจกล่าวได้ว่ามนเทียรมุมตะวันออกเฉียงเหนือนี้คงสร้างขึ้นในราวต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๖ อย่างไรก็ตามยังมีเศษเสาศีลาอีกท่อนหนึ่งซึ่งตกหล่นอยู่ในที่เดียวกันและแสดงให้เห็นว่ามนเทียรนี้ได้รับการซ่อมเพิ่มเติมในภายหลัง เสาหินเป็นเสาศีลาเหลี่ยม บัวหัวเสาสลักเป็นลายลวดบัวและลาย

กลีบบัว แต่ที่สำคัญที่สุดก็คือบนยอดสลักเป็นลายดอกไม้สลัก ลายดอกไม้เช่นนี้เป็นที่นิยมกันมากในศิลปะขอมสมัยบาฮาน (ราว พ.ศ. ๑๓๐๐-๑๓๕๐) เพราะก่อนหน้านั้นช่างขอมนิยมใช้ลายประจำยามหรือลายรูปสัตว์เหลี่ยมขนมเปียกปูนเป็นประจำ ด้วยเหตุนี้ทำให้เราอาจกล่าวได้ว่า มนเทียรรมมตะวันออกเฉียงเหนือนครสร้างขานในราวต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๖ และมาบูรณะอีกครั้งหนึ่งในต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๘

ห่างจากมนเทียรหลังนี้ตรงไปทางตะวันตกประมาณ ๕๐.๐๐ เมตร มีสระน้ำขนาดเล็กขนาดใหญ่ ๓ สระ ข้างน้ำใต้ตลอดไป ชาวบ้านเอาใจใส่พร้อมเพรียงกันรักษาน้ำในสระใหญ่ที่สุดไว้สำหรับบริโภค นอกนั้นใช้เป็นที่อาบน้ำชำระล้างร่างกาย อาศัยที่มานับบริบูรณ์ดังกล่าวนี้ นักที่สันจรรยาหม่อมมากอาจจะไปเที่ยวชมปราสาทหินเขาพนมรุ้งและพักแรมอยู่ที่บริเวณนี้ได้อย่างสะดวกสบาย แต่ผู้พักควรคำนึงถึงประโยชน์ส่วนรวมด้วยเป็นอย่างดี เพราะถ้าไปทำให้น้ำในสระเหล่านี้เกิดความสกปรกโสมมขุ่นตามอารมณ์ระเริงแล้ว บุคคลนั้นจะต้องเดินทางลงจากเขาลูกนั้นไปหาน้ำใสสะอาดที่แหล่งอื่นระยะไกลนับเป็นร้อย ๆ เมตรทีเดียว

ต่อจากนั้นจะได้กล่าวถึงส่วนที่เหลือ คือ ส่วนประกอบของปราสาทองค์ใหญ่ตั้งแต่ถนนหน้าสะพานนาคราชขานไปจนถึงอาคารต่าง ๆ ที่ตั้งอยู่นอกเขา แต่ฉันทนจะกล่าวเรียงลำดับตามกำหนดอายุการก่อสร้างที่อาจทราบได้จากภาพสลักและประติมากรรมที่ค้นพบ โดยจะกล่าวตั้งแต่ที่เก่าที่สุดลงมา ดังต่อไปนี้

๑. ซากปราสาทอิฐ ๒ องค์ ซงเพ็งขุดค้นพบใหม่ทางทิศ

ตะวันออกเฉียงเหนือภายในระเบียง องค์หนึ่งเป็นปราสาทรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสหันหน้าไปทางทิศตะวันออก อีกองค์หนึ่งเป็นปราสาทรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสย่อมหันหน้าไปทางทิศใต้ ฉะนั้นแต่เดิมจึงอาจมีองค์หนึ่งที่อยู่ตรงข้ามกับองค์หนึ่งหันหน้าลงไปทางทิศใต้และหันหน้าขานไปทางทิศเหนือ แต่อาจถูกรื้อเสียเมื่อมีการสร้างปราสาทอิฐองค์ใหญ่ ถ้าพิจารณาจากลวดลายบนเสาประดับกรอบประตูซึ่งยังคงเหลืออยู่ใกล้กับปราสาทอิฐที่หันหน้าไปทางทิศตะวันออกก็จะเห็นได้ว่าปราสาทอิฐเหล่านี้อาจสร้างขึ้นในราวปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๕ หลังศิลปะขอมสมัยบาแค็งไม่นานนัก เพราะลวดลายใบไม้บนเสานั้นยังคงมีขนาดใหญ่อยู่ เสาเป็นเสา ๘ เหลี่ยมและบนแต่ละเหลี่ยมก็มีแต่เพียงลายใบไม้เต็มใบ ๑ ใบและลายใบไม้ครึ่งใบ ๒ ใบเท่านั้น ที่เสี้ยวของเสาก็มีแต่เพียงลายวงแหวนประดับ ยังไม่มีลายใบไม้เข้ามาประกอบ เกี่ยวกับอายุในปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๕ ของปราสาทอิฐ ๒ องค์นี้ มีประติมากรรมศิลาทรงเพ่งขุด

กันพบในบริเวณปราสาทค์ใหญ่มาสนับสนุน ๒ รูป คือ รูปหนึ่งเป็นเทวรูปสตรี แต่
เศียรและกรหักหายไปแล้ว นุ่งผาจับเบนรว ด้านหน้าบนเอวมีขอบผาพับยอนลงมา
เป็นวงโค้ง คล้ายกับศิลปขอมสมัยเกาะแกร์ ราว พ.ศ. ๑๕๕๐-๑๕๖๐ อีกรูปหนึ่งเป็น
รูปนางพรหม คือ เพศหญิงของพระพรหม สลักด้วยศิลาทรายสีเหลืองเช่นเดียวกัน
มี ๔ เศียรนั่งชันเข่าข้างขวาขึ้น ประนมมือ นุ่งผาคล้ายกับประติมากรรมสตรีแบบ
สมัยเกาะแกร์ที่กล่าวมาแล้ว เหตุนี้อายุคงอยู่ในราวปลายสมัยพุทธศตวรรษที่ ๑๕
เช่นเดียวกัน อาศัยเหตุดังกล่าวมานี้จึงอาจกล่าวได้ว่าปราสาทอิฐทั้งสององค์นั้น
สร้างขึ้นในปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๕

๒. ปราสาทน้อย ซึ่งตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงใต้

ในระยะนี้ ปราสาทองค์นี้ก่อเป็นรูปสี่เหลี่ยมย่อมุมขนาดกว้าง ๖.๐๐ เมตร ด้านนอก
ก่อด้วยศิลาทรายและด้านในก่อด้วยศิลาแลง ถ้าพิจารณาจากลวดลายที่สลักอยู่บน
ทับหลังและหน้าบันก็อาจกล่าวได้ว่า ก่อสร้างขึ้นในราวกลางพุทธศตวรรษที่ ๑๖ ทัง
นเพราะภาพสลักนั้นแสดงถึงศิลปขอมสมัยคลัง (พ.ศ. ๑๕๖๐-๑๕๕๐) และสมัย
บาปวน (พ.ศ. ๑๕๕๐-๑๖๕๐) ประปรกกันอยู่ ยกตัวอย่างเช่น ทับหลังทางด้านทิศ
ตะวันออกก่อด้านหน้ามี ลักษณะโดยทั่วไปอยู่ในศิลปขอมสมัยบาปวน คือ ตรง
กลางมีหน้ากาลหรือกรตมุขหรือหนาราคู กำลังแล่นออกมาเป็นรูปสามเหลี่ยม
และคายท่อนพวงมาลัยออกมาจากปากโดยการไขมอทั้งสองยึดท่อนพวงมาลัยนั้นอยู่
เหนือหน้ากาลมีเทพนางชันเข่าอยู่ภายในซุ้ม ด้านบนและด้านล่างของท่อนพวง
มาลัยมีลายใบไม้ตั้งขึ้นและห้อยตกลงมา แต่ทเสวยของทับหลังยังคงมีพวงอบะมา
แบ่งอยู่ซึ่งเป็นลักษณะของศิลปขอมสมัยคลัง นาคที่เป็นปลายของกรอบหน้าบัน
เหนือทับหลังมีลักษณะคล้ายศิลปขอมสมัยบาปวน คือ หน้ากาลมีแขนที่คายนาคได้
หายไป และนาคก็เป็นนาคเศียรโล้นที่ไม่มีรัศมีประกอบ ทับหลังทางด้านทิศใต้
ก็แสดงลักษณะผสมเช่นนี้เหมือนกัน คือ มีลักษณะคล้ายศิลปขอมสมัยคลังได้แก่
หน้ากาลแล่นออกมาเป็นรูปสามเหลี่ยมคายท่อนพวงมาลัยและไขมอยึดท่อนพวง
มาลัยนั้นไว้ ในขณะที่เดียวกันลวดลายเหนือหน้ากาลก็เป็นลายก้านดอกอก ใ้
เทวดานั่งชันเข่าอยู่ภายในซุ้มตามแบบศิลปสมัยบาปวนไม่ อย่างไรก็ดี ทเสวยของ
ทับหลังก็ไม่มียาลพวงอบะมาแบ่งตั้งในศิลปขอมสมัยคลัง ด้วยเหตุนี้เราจึงอาจ
กล่าวได้ว่าปราสาทน้อยนี้สร้างขึ้นในระยะหัวเลี้ยวหัวต่อระหว่างศิลปขอมสมัยคลัง
และบาปวน คือ ราวกลางพุทธศตวรรษที่ ๑๖ ปราสาทน้อยนี้ปัจจุบันกรมศิลปากรได้

ซ่อมสำเร็จตามกรรมวิธีจนเสร็จสิ้นแล้ว

๓. ตอนนเร้าจึงมาถึงปราสาทองค์ใหญ่และระเบียงที่ล้อม

รอบซึ่งมีลักษณะดังต่อไปนี้ คือ ปราสาทใหญ่ทำฐานเป็นรูปสี่เหลี่ยมย่อมุม กว้าง ๘.๒๐ เมตร ยอดปราสาทที่รอดพ้นที่บมอยู่ ณ บริเวณนั้น หน้าประตูปราสาทตั้ง ๔ ทิศ มุมข ประตุนทิศตะวันออกเป็นด้านหน้า ระหว่างประตูทิศหน้ามุมถนนทางเดิน กว้าง ๓.๑๐ เมตร ยาว ๕.๒๐ เมตร ถนนนมประตุน้อยข้างด้านเหนือและด้านใต้ ข้างละ ๑ ประตู ซุ้มประตูถนนข้างด้านเหนือตรงกลางหน้าบันฉาหลักเป็นเรือน งามเกียรติตอนทศกัณฐ์ลักนางสีดากับพระรามเข้ามาจริง ศีลาทับหลังจำหลักเป็นพระ กฤษณะยืนในท่าจับข้างและสิ่งพิสดาร ติดต่อถนนเป็นวิหารทำเป็นห้องโถงใหญ่ กว้าง ๘.๐๐ เมตร ยาว ๑๐.๐๐ เมตร หลังคามุงอย่างประทุนเรือลดสองชั้น ผนัง วิหารด้านเหนือและใต้แต่ละด้านมีประตู ๑ ประตู หน้าต่าง ๒ ช่อง ศีลาทับหลัง ประตูของด้านเหนือหลังจมนมอยู่ที่กองหินจำหลักเป็นรูปเทพะนั่งชันเข่าอยู่เหนือเศียร เกียรติมุข เสาประตูก็จำหลักกลดลลายและภาพอย่างงดงาม ที่ประตูวิหารด้านตะวันออกตอนในลายจำหลักของศีลาทับหลังประตูเข้าใจว่าจะเป็นเรื่องนารายณ์สิบปาง ตอนวามนาวตาร ส่วนตอนนอกจำหลักลายเป็นรูปพระนารายณ์บรรทมเหนือหลัง นาค ซึ่งนอนอยู่เหนือหลังมังกรออกต่อหนึ่งแตกหกเป็น ๒ ท่อนอยู่ที่กองหิน ท่อนที่ สลักเป็นรูปพระนารายณ์ถูกลักไปเสียนานแล้ว อีกท่อนหนึ่งปัจจุบันรักษาอยู่ใน พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร ริมปราสาททางด้านเหนือมท่อนหนึ่งชั้นส่วนของ ยอดปราสาทองค์ที่บมอยู่สูงเกือบตลอดแนว ได้ตรวจพบศิลาจำหลักเป็นรูปภาพ งาม ๆ หลายชิ้น

มีทับหลังชั้นหนึ่งซึ่งยังคงอยู่บนองค์ปราสาททางด้านทิศเหนือ ซึ่งสมควร จะกล่าวถึงในทันที ตรงกลางทับหลังเป็นรูปบุคคลกำลังยกศรซึ่งแต่เดิมมักกล่าว กันว่าเป็นภาพพระรามกำลังยกศรในพิธสวยมพริกบนางสีดา แต่ถ้าพิจารณาให้ดี แล้วจะเห็นว่าบุรุษผู้นั้นกำลังยิงธนู ไปยังเป้าซึ่งทำเป็นรูปนกกำลังหมุนอยู่เหนือแบน บนยอดเสาออกต่อหนึ่ง หาใช่เป็นการยกศรแต่อย่างใดเลยไม่ ด้วยเหตุนี้จึง อาจเป็นเรื่องในมหากาพย์มหากาเวตตอนทีพระอรชุนกำลังแผลงศรไปยังเป้าใน การพิธสวยมพริกบนางเทราปที่ก็ได้ อย่างไรก็ตามมหากาพย์มหากาเวตปรากฏว่า เป้านั้นเป็นปลาที่หมุนได้หาใช่คนไม้ ด้วยเหตุนี้จึงใคร่ขอทวงไว้ให้ท่านผู้ได้ พิจารณากันต่อไป ณ ที่นี้ใคร่ขอกล่าวไว้ด้วยว่าบรรดาบุคคลในภาพล้วนแต่งกาย

ตามแบบศิลปะขอมสมัยบาปวนตอนปลาย (พ.ศ. ๑๖๐๐-๑๖๕๐) คือ ผนังฝาใจกระ
เบนสนและซีกชายผ่านงออกมาจากบนบนแควด้านขวาทางสน ภาพสลักบนกลีบ
ขนุนปรangk์ของปรangk์องค์ใหญ่ก็แต่งกายแบบเดียวกัน

ในการขุดแต่งปราสาทพนมรุ้งเพื่อการบูรณะนั้น ได้ค้นพบทับหลังซึ่งอาจทำ
ให้ทราบได้ว่าปราสาทพนมรุ้งสร้างขึ้นในศาสนาพราหมณ์ลัทธิไศโศได้ด้วย ทับหลัง
ชั้นบนกลีบซ้อนอยู่ภายในสุดทางด้านทิศตะวันออกของปรangk์องค์ใหญ่ สลักเป็น
รูปฤษี ๕ ตนกำลังนั่งชันเข่าอยู่ในซุ้มและมีฤษีเล็ก ๆ นั่งอยู่ ๒ ข้าง ฤษี ๔ ตน
ซึ่งอยู่ ๒ ข้างกำลังประนมมือ แต่ฤษีตนกลางกำลังถือพวงลูกประคำอยู่ ภาพสลัก
ดังกล่าวอาจตรงกับศิลาจารึกภาษาสันสกฤตที่ค้นพบที่ปราสาทพนมรุ้งนานมาแล้ว
ก็ได้ จารึกนั้นกล่าวถึงพระเจ้าสุริยวรมันที่ ๒ ผู้ทรงสร้างปราสาทนครวัด (พ.ศ.
๑๖๕๖ - ราว พ.ศ. ๑๖๕๐) และกล่าวถึงท่านผู้หนึ่งผู้นามว่า หิรัณยะ ได้สร้าง
ประติมากรรมของอุทิศแก่บิดาของเขาผู้นามว่า นเรนทราทิตย์ และเป็นนักพรต
ที่บำเพ็ญสมาธิอยู่ในถ้ำ ด้วยเหตุนี้ หิรัณยะจึงอาจเป็นผู้สร้างปรangk์องค์ใหญ่
เพื่ออุทิศแก่บิดาของเขาด้วย ฤษีตนกลางผู้ถือลูกประคำนั้นอาจหมายถึงพระอิศวร
หรือนราเรนทราทิตย์เอง อย่างไรก็ตามปราสาทพนมรุ้งคงสร้างขึ้นในศาสนาพราหมณ์
ลัทธิไศวนิกายเป็นแน่ เพราะจารึกหลักนี้ได้เริ่มต้นด้วยการกล่าวสรรเสริญพระ
อิศวร แม้ทับหลังชั้นนอก ๆ จะเป็นภาพอวตารของพระนารายณ์เสียเป็นส่วนใหญ่ก็
ไม่น่าแปลกประหลาดอันใด เพราะการที่จะสังเกตว่าศาสนสถานแห่งใดสร้างขึ้น
ในศาสนาใดนั้น ควรสังเกตดูทับหลังชั้นในสุดเป็นสิ่งสำคัญ เช่นที่ปราสาทหินพิมาย
ทับหลังชั้นในสุดสลักเกี่ยวกับพุทธศาสนาเถรวาทนิกาย แต่ทับหลังชั้นนอกก็สลัก
เกี่ยวกับเรื่องรามเกียรติ์เป็นส่วนใหญ่ น่าเสียดายที่ว่าการขุดแต่งปราสาทพนม
รุ้งเพื่อการบูรณะครั้งนั้น ได้ค้นพบศิลาจารึกออกหลายชนบทเป็นภาษาสันสกฤตที่มี
ภาษาขอมกึ่ง แต่ทางกรมศิลปากรยังหาได้ตีพิมพ์จารึกและคำแปลเหล่านั้นออกมา
ไม่ จารึกภาษาสันสกฤตอาจเป็นส่วนหนึ่งของจารึกหลักนี้ก็ได้ เพราะเท่าที่ใดค้นพบ
แต่เดิมนั้นแตกหักเสียยังไม่สมบูรณ์

สำหรับระเบียงคดซึ่งสร้างขึ้นโดยรอบปรangk์องค์ใหญ่นักสร้างขึ้นในสมัย
เดียวกันราวกลางพุทธศตวรรษที่ ๑๓ ทางด้านเหนือและด้านใต้ยาว ๖๖.๐๐ เมตร
ทางด้านตะวันออกและตะวันตกยาว ๘๘.๐๐ เมตร ภายในมีทางเดินกว้าง ๕.๖๐

เมตร หลังคองด้วยแผ่นสลาทำโค้งอย่างประทุนเรือ มีประตูชมทางทิศ ทางทิศ ตะวันออกเป็นประตูหน้า และที่หน้าประตูนมสลาจำหลักเป็นรูปภาพมดดินอยู่ก่อน หนึ่ง อาจเป็นชนส่วนของทับหลังประตูช่องหนึ่งช่องใดก็ได้ น่าสังเกตว่าระเบียบ กคนทางด้านตะวันออกใต้และตะวันตก ก่อด้วยศิลาทราย แต่ทางด้านทิศเหนือ กลับก่อด้วยศิลาแดง

ในระยะที่ ๓ นี้ ได้ค้นพบประติมากรรมซึ่งนั่งผ่าตามแบบศิลปขอมสมัย บาปวนตอนปลาย (พ.ศ. ๑๖๐๐ - ๑๖๕๐) หลายชิ้น ที่สำคัญคือประติมากรรม เทพสุรกายาศิ เทพแต่ละองค์สลักเป็นภาพนูนอยู่บนแท่งศิลาทรายสีแดงรูปสี่ เหลี่ยมขนาด ๓๘ x ๔๑ ซม. เพียงแต่ด้านเดียวของรูปสี่เหลี่ยมเท่านั้นที่สลักเป็น รูปเทพ อักสามด้านว่างเปล่าไม่มีลายสลัก และด้านบนก็สลักเป็นรูปบัวบาน ก้าน บาน เทพที่ค้นพบมาแล้วได้พบภาพสลักเทพสุรกายาศิเหล่านี้เพียง ๖ องค์ คือ ๖ ชิ้น และอาจนับได้ว่าเป็นครั้งแรกในศิลปขอมหรือศิลปขอมในประเทศไทยที่ได้ ค้นพบภาพเทพเหล่านี้สลักแยกกันอยู่บนแท่งสี่เหลี่ยมแต่ละชิ้น น่าเสียดายที่มิ ได้ค้นพบภาพเทพเหล่านี้ในลักษณะดังเดิมเลย เทพที่อาจกระทำได้ในปัจจุบันก็คือ สันนิษฐานว่าแต่ละองค์แต่เดิมอาจตั้งอยู่แยกจากกันบนเสาที่ตั้งอยู่กลางแจ้งตามทิศ ใต้เทพเหล่านั้นเป็นสุรกายแต่ละทิศ และมีการวางเครื่องพลิงบนรูปดอกบัวบานซึ่ง สลักอยู่ข้างบนแท่งสี่เหลี่ยมเหล่านั้นแต่ละชิ้น อย่างไรก็ตามก็จำต้องยอมรับด้วยว่ายัง มิได้ค้นพบเสาเหล่านี้เลย เสาเหล่านี้จะสร้างด้วยไม้ไผ่หรือไม่ ก็น่าจะลองคิดดู

สำหรับเทพสุรกายาศิ ๖ องค์ที่ค้นพบนั้น มีดังต่อไปนี้

ก. พระอินทร์ เทพสุรกายาศิตะวันออก ทรงช้างเอราวัณเป็นพาหนะ พระอินทร์ทรงอุณหิส (กะบังหน้า) และมงกุฎ (ยอดรูปกรวยครอบมวยผม) กรอง สอ พาทูร์ด และทรงล่อวระกู่ก่อนเป็นอาวุธของพระองค์ กรองสอประดับด้วย อุบะสนๆ แสดงถึงระย้าหัวเลี้ยวหัวต่อระหว่างศิลปขอมสมัยบาปวนตอนปลายและ นครวัดราวกลางพุทธศตวรรษที่ ๑๑ แม่เครื่องทรงของพระองค์จะอยู่เบื้องหลังขวา ธาร แต่เราก็น่าจะสันนิษฐานได้ว่าคงอยู่ในปลายศิลปขอมสมัยบาปวนอีกเช่นเดียว กัน ณ ทนช้างเอราวัณมีเพียงเศียรเดียว สลักเหมือนหน้าช้างจริงๆ แต่ใบหูและ หางนั้นสลักอย่างคร่าวๆ สวมสร้อยคอและพั้งกลาง ผ่าบนหลังข้างก็แสดงถึงระย้า หัวเลี้ยวหัวต่อระหว่างศิลปขอมสมัยบาปวนตอนปลายและนครวัดอีก ข้างกำลังใช้ วงดิ่งสังหนงอยู่ซึ่งอาจเป็นกานบัว ประติมากรรมทั้งหมดมีขอบสี่เหลี่ยมมุมมนเรียบๆ

ล้อมรอบ ค้นพบทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ของปราสาทก๊กกลาง

ข. พระอินทร์ ผู้รักษาทิศตะวันออกเฉียงใต้ ทรงแรดเป็นพาหนะ พระอินทร์ทรงแรดคนแบบขอมอย่างแท้จริง และต่อมาก็นำแบบไทยด้วย คือ พระเพลิงทรงระมาด ของอินเดียเขาทรงแพะ เครื่องอาวุธของพระองค์คล้ายกับของพระอินทร์ และอาจทรงถือธง แรดสวมสร้อยคอและกระดิ่ง ประติมากรรมชนนค้นพบที่ทิศตะวันออกเฉียงใต้ของปราสาทก๊กกลาง การค้นพบนี้อาจทำให้เรากาเดคะเนได้ว่า ประติมากรรมเทพผู้รักษาทิศเหล่านี้แต่เดิมตั้งอยู่อย่างไร

ค. พระวรุณ ผู้รักษาทิศตะวันตก ทรงนาค ๕ เศียรเป็นพาหนะ ปกติพระวรุณมักทรงหงส์ แต่เนื่องจากพระองค์ทรงเป็นเจ้าของแห่งฝน จึงอาจทรงนาค (ผู้ให้ฝน) ไปด้วย เครื่องอาวุธของพระองค์คล้ายกับของพระอินทร์ และพระอินทร์ แต่ ณ ที่นเรารู้จักเห็นได้ว่าพระองค์ทรงรองพระบาทคู่ด้วย เครื่องแต่งองค์แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่าอยู่ในศิลปะขอมแบบบาปวนตอนปลาย คือระหว่าง พ.ศ. ๑๖๐๐-๑๖๕๐ ทั้งนี้อาจเห็นได้จากภาพที่ทรงฝ่าใจกระเบนสนับจบเขนรว ขอบผืนทรงที่บนพระองค์เวลายาวมากและซีกซ้ายออกมาทางด้านขวา ลักษณะดังกล่าวเป็นของศิลปะขอมแบบบาปวนตอนปลายโดยเฉพะ ใ้ยงไรก็ดี นาค ๕ เศียรนั้นมรศรีศมประกอบอยู่โดยรอบ ริมตดเป็นแผ่นเดียวกัน อันเป็นลักษณะของศิลปะขอมสมัยนครวัดตอนต้น รวากลางพุทธศตวรรษที่ ๑๓ พระวรุณประทับแบบมหาราชลดา คือ ชนพระซงชงขวาซางหน่ง พระซงชงชวซางพ้บทอดไปตามลำตัวนาค อาวุธของพระองค์ในพระหัตถ์ขวาทกาลงยกขนนคงเป็นบ่วงบาศ แต่ก็ได้หักหายไปเสียแล้ว ประติมากรรมชนนค้นพบที่ทิศตะวันตกเฉียงใต้ของปราสาทก๊กกลาง

ง. ท้าวกวเวร ผู้รักษาทิศเหนือ ทรงสิงห์หรือคชสีห์เป็นพาหนะ สำหรับรูปนขาพเจ้าขงไม่แน่ใจนกว่าจะใช่หรือไม่ ปกติท้าวกวเวรทรงถือตะบองและทรงยกยเป็นพาหนะ แต่บางครั้งก็อาจทรงสิงห์ได้เช่นเดียวกัน เครื่องอาวุธและท่าประทับของท้าวกวเวรก็เหมือนกับพระวรุณ สิ่งหนึ่งได้รับอิทธิพลจากมั่งทรงของจีนมามากแล้ว ดังอาจเห็นได้จากเคราและจุมูกยาวเหมือนงวงช้าง ขาสิงห์เองก็เหมือนกับขาของนกรหรือครุฑขงกว่าของสัตว์เสท หัตถ์ขวาของท้าวกวเวร (?) ถือสิ่งของซึ่งอาจเป็นบ่วงทำตด้วย (นาคบาศ?) ประติมากรรมชนนค้นพบทางทิศตะวันตกของปราสาทก๊กกลาง

ง. พระอัสสัณ ผู้รักษาทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ทรงโกเบนนาหณะ พระ
อัสสัณทรงเป็นภาคหนึ่งของพระอิศวร ด้วยเหตุนี้บทลัทธิขว้างทรงถือตรีศูลและทรง
โกเช่นเดียวกับพระอิศวร พระองค์ประทับในทาลิตาสน คือ พระซงษ์ขว้างห้อยลง
พระซงษ์ชายวางราบไปกับหลังโค เครื่องอาภรณ์และเครื่องแต่งองค์เหมือนกับ
ของเทพผู้รักษาทิศกลางมาแล้วข้างต้น ประติมากรรมชนนคนพบใกล้มณฑล
ตะวันตกเฉียงเหนือของปรังกะองค์กลาง

จ. เทพผู้รักษาทิศสองทิศสุดท้าย น่าสนใจอย่างยิ่ง เพราะเป็นเทวรูปพระ
พรหมประทับในท่ามหาราชลดาเหนือแทนซงษ์มหงส์ ๓ ตัวรองรับอยู่เบื้องล่าง พระ
องค์ทรงมี ๒ กรและทนต์ขว้างงถือดอกบัวอยู่ มองดูเผินๆ อาจคิดว่าพระวรุณ
เพราะพระวรุณก็ทรงหงส์เช่นเดียวกันดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้น แต่ทนต์ ๔ พักตร์
ของพระองค์ (ณ ที่นเห็นได้แต่เพียง ๓ พักตร์) ก็แสดงว่าประติมากรรมรูปนี้ไม่
อาจเป็นเทพองค์อื่นไปได้นอกจากพระพรหม ประติมากรรมชนนคนพบใกล้มณฑล
ในของประตู่ระเบียงดานทิศเหนือ

พระพรหมทรงเป็นเทพผู้รักษาทิศเบื้องบน ดังนนั้นเทพผู้รักษาทิศ ณ ที่นจึง
ควรจะมี ๓๐ องค์ ไม่ใช่ ๘ องค์ เพราะต้องมีเทพผู้รักษาทิศเบื้องล่างอีกองค์หนึ่ง
เท่าที่ได้ค้นพบมาแล้ว ณ ปราสาทพนมรุ้ง มีพระอินทร์ผู้รักษาทิศตะวันออกเฉียงใต้ พระ
อักษัณผู้รักษาทิศตะวันออกเฉียงใต้ พระวรุณผู้รักษาทิศตะวันตก ท้าวกัเวรผู้รักษา
เหนือ (?) พระอัสสัณผู้รักษาทิศตะวันออกเฉียงเหนือ และพระพรหมผู้รักษา
เบื้องบน รวม ๖ องค์ ตามตำราของอินเดียและประติมากรรมวิทยา (Iconography) ของ
ขอม เทพผู้รักษาทิศอีก ๔ องค์ที่ยังขาดอยู่คือ พระขันธกุมารทรงนกยูงผู้รักษา
ใต้ แทนที่พระขมซง ณ ที่นกลับกลายเป็นเทพผู้รักษาทิศเบื้องล่าง พระนรฤติ
ทรงราชสีผู้รักษาทิศตะวันตกเฉียงใต้ พระพายทรงกวางหรือม้าผู้รักษาทิศตะวัน
ตกเฉียงเหนือ และพระขมทรงกระบือ ความจริงปรกติพระขมทรงเป็นผู้รักษา
ใต้ แต่ ณ ที่นคงเป็นผู้รักษาทิศเบื้องล่างหรือขอมโลกนตนเอง

สำหรับบัวสลักอยู่เหนือแท่งศิลาทรายสีแดงแต่ละชั้นนนั้นมณฑลเช่น
เดียวกัน คือ สลักเป็นรูปดอกบัวกำลังบานและเห็นเต็มดอก มีเกสรเป็นรูปกลุ่ม
กลมอยู่ตรงกลาง ล้อมรอบด้วยกลีบขนาดใหญ่ ๕ กลีบ ซึ่งมกลีบขนาดเล็กแซมอีก

๘ กลีบ รูปบัวทั้งหมดยุคปลายลูปประจำเป็นวงกลมล้อมรอบ มีลายดอกไม้สลักอย่าง
คร่าวๆ อยู่ตามวงกลม แล้วจึงมีลายลูปประจำเป็นกรอบสี่เหลี่ยมล้อมรอบอกชน
หนึ่ง ได้กล่าวมาแล้วว่าเครื่องพลานามาวางลงบนรูปดอกบัวนั้น นอกจากรูปเทพ
ผู้รักษาที่ ๖ รูปนี้แล้วยังได้ค้นพบพาหนะศิลาลอยตัวของเทพเหล่านั้นอีก มีขนาด
ค่อนข้างใหญ่ คือ รูปโค ช้าง กระบือ แรด และหงส์ องค์กรรูปที่ทรงอยู่ข้าง
บนนั้นหล่อด้วยสัมฤทธิ์และสูญหายไปหมดแล้ว คงเหลือแต่เศียรสัมฤทธิ์ติดอยู่ รูป
พาหนะศิลาเหล่านั้นค้นพบทั้งในและนอกปราสาทองค์ใหญ่ เหตุนี้จึงไม่อาจทราบได้
แน่ชัดว่าเดิมตั้งไว้อย่างไร นอกจากนั้นก็ยังค้นพบรูปทวารบาลอีกซึ่งแต่งกายตามแบบ
ศิลปะขอมสมัยบาปวนตอนปลายเช่นเดียวกัน

อาศัยเหตุดังกล่าว อาจทำให้กล่าวได้ว่าปราสาทองค์ใหญ่หรือองค์กลางรวม
ทั้งระเบียงล้อมรอบและประติมากรรมเหล่านั้นก่อสร้างและสลักขึ้นในราวกลางพุทธ
ศตวรรษที่ ๑๓ ก็อยู่ในระยะหัวเลี้ยวหัวต่อระหว่างศิลปะขอมสมัยบาปวนตอนปลาย
และสมัยนครวัดนั่นเอง

๔. ตอนนเรามาถึง ถนน สะพานนาคราช และบันได

ศิลาหน้าปราสาททางทิศตะวันออกซึ่งมีลักษณะตรงกับศิลปะขอมสมัยนครวัดตอนต้น
(พ.ศ. ๑๖๕๐-๑๖๗๕) และมีลักษณะดังต่อไปนี้คือ ทลานใหญ่หน้าเขามถนนปูด้วย
แผ่นหินทราย จากเนินดินตรงไปยังเชิงบันไดสะพานนาคราช กว้าง ๗.๐๐ เมตร
ยาว ๑๖.๐๐ เมตร สองข้างขอบถนนมีเสาหินสี่เหลี่ยมทำยอดคล้ายดอกบัวตูม ซึ่ง
มักเรียกกันว่า เสาเทียนหรือเสานางเรียง สูง ๑.๖๐ เมตร บักรายเป็นระยะๆ แต่
โค่นหักเสียโดยมาก เหลือแต่อยู่เพียง ๒-๓ ต้นเท่านั้น ถัดนั้นมีสะพานนาคราช
ทำเป็นรูปกากบาท กว้าง ๖.๒๐ เมตร ยาว ๒๐.๐๐ เมตร มีบันได ๓ ขั้น และทำ
ราวสะพานเป็นตัวนาคราช ๕ เศียร เศียรนาคจำหลักงดงามมาก เสาและขอบ
สะพานก็จำหลักลายงดงามเช่นกัน นาคมีรูปประคอบล้อมรอบเศียรติดเป็นแผ่น
เดียวกันแล้ว แต่ขอบยังไม่หยักมาก และลายในรูปมักเป็นลายเส้นนอนไปตาม
ทางยาว ไม่ใช่ลายตั้งตรงขน ด้วยเหตุนี้จึงอาจจัดอยู่ในศิลปะขอมสมัยนครวัดตอน
ต้นร่วมสมัยกับปราสาทขิงมาลาในสาธารณรัฐเขมร และทำให้อาจคิดได้ว่าทางถนน
สะพานนาคราช และบันไดศิลาโครงสร้างเพิ่มเติมขึ้นพร้อมกันในสมัยนั้น สำหรับ
บันไดนั้นต่อจากสะพานนาคราชขึ้นเป็นบันไดหินขนาดกว้าง ๑๓.๐๐ เมตร ยาว

๓๐.๐๐ เมตร มี ๕ ชั้น เป็นทางเดินขึ้นไปยังลานบนยอดเขา สองข้างบันไดมีฐาน
สี่เหลี่ยมตั้งบนกระพุก ๔ กระพุก

๕. สมัยนเป็นสมัยสุดท้ายได้แก่วิหาร ๒ หลัง อยู่ตาม

ตะวันออกเฉียงเหนือ ๑ หลัง ขนาดกว้าง ๔.๕๕ เมตร ยาว ๘.๘๐ เมตร หันหน้าลงไป
ทางทิศใต้ อยู่ตามตะวันออกเฉียงใต้ ๑ หลัง ขนาดกว้าง ๕.๕๐ เมตร ยาว ๗.๖๐ เมตร
หันหน้าไปทางทิศตะวันตก วิหาร ๒ หลังนี้ก่อด้วยศิลาแลง ก่อก่อเพิ่มเติมขึ้นในสมัย
พระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ มหาราชองค์สุดท้ายแห่งอาณาจักรขอมตรงกับศิลปะขอมสมัย
บาเยน (ราว พ.ศ. ๑๓๐๐ - ๑๓๕๐) ขอสันนิษฐานเกี่ยวกับอายุสมัยนี้ยังมีอีกจากประติ
มากรรมสตรีศิลา ๒ รูป ซึ่งค้นพบในมูขุด้านหน้าทางทิศตะวันออกของปราสาทองค์
ใหญ่ ประติมากรรม ๒ รูปนี้แต่เดิมคงตั้งอยู่เหนือฐานเดียวกัน เพราะได้ค้นพบ
ฐานศิลารูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าซึ่งมีรูสำหรับใส่เศียรศิลาอยู่ ๒ รูพร้อมกับร่องสำหรับ
นามนตร์ไหลอยู่ทางด้านหน้า เทวรูปทั้งสองรูปนี้อยู่ในศิลปะขอมสมัยบาเยนอย่างชัด
เจน เพราะกะบังหน้าและเข็มขัดต่างก็มีลวดลายดอกไม้ประกอบรวมทงผ้านงเองก็
เป็นลายดอกไม้และมีชายผ้ารูปสามเหลี่ยมห้อยอยู่ทางด้านหน้าด้วย แต่จะเป็นรูป
ของเทวดาสตรีองค์ใดก็ไม่สามารถทราบได้ เพราะสิ่งทั้งสองอยู่ในมือได้หักหายไป
หมดสิ้น คงเป็นประติมากรรมที่อุทิศให้แก่ผู้ที่ได้ตายไปแล้ว บางท่านสันนิษฐานว่า
รูปทั้งสองนี้เป็นรูปของพระอูมาและพระคงคา ชายาของพระอิศวร หรือพระศรี
(ลักษมี) และพระกัมเทวี ชายาของพระนารายณ์

อาศัยเหตุดังกล่าวมานี้จึงทำให้เราขียนันได้ว่าศาสนสถานบนเขาพนมรุ้งได้
เริ่มสร้างมาแล้วตั้งแต่ปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๕ และได้ปฏิสังขรณ์ต่อเติมกันเรื่อยมา
จนถึงต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๘ ทำให้เห็นว่าปราสาทพนมรุ้งเป็นเทวาลัยที่สำคัญ ที่
เป็นเช่นนี้คงเป็นเพราะตั้งอยู่บนเส้นทางเดินที่สำคัญจากเมืองพระนคร (Angkor)
ในอาณาจักรขอมมายังปราสาทตาเมองธม อำเภอปราสาท จังหวัดสุรินทร์ ต่อ
ชายเขตแดนระหว่างสาธารณรัฐเขมรและประเทศไทย ปราสาทเมืองต่ำ อำเภอ
ประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์ ปราสาทพนมรุ้ง อำเภอนางรอง จังหวัดบุรีรัมย์ ขึ้น
ไปยังปราสาทหินพิมาย อำเภอพิมาย จังหวัดนครราชสีมา ทางทิศเหนือเอง
บริเวณปราสาทเมืองต่ำ อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์ ในสมัยนั้นคงมี
พลเมืองอยู่เป็นจำนวนมาก เพราะยังมีสระขนาดใหญ่คงเหลืออยู่ในปัจจุบัน บาง

ทำเนียบกับสำนักราชธานีว่าอาจเป็นเมืองมโหฬารประ อันเป็นเมืองของพระเจ้าชวรมัน
ที่ ๖ และบรรพบุรุษของพระเจ้าชวรมันที่ ๗ ก็ได้ อนึ่งสมควรกล่าวไว้ด้วยว่า
ปราสาทมรุรงนครทางร้างไปเมื่อชนชาติไทยเข้ามาเมืองนี้ เพราะไม่เคยค้นพบ
พระพุทธรูป ๗ ศาสนสถานแห่งนเลย

ปราสาทเมืองต่ำ

ปราสาทเมืองต่ำ อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์ สร้างเป็น
ปรangk ๕ องค์ อยู่ในวงล้อมของระเบียงคด ถัดจากระเบียงคดเป็นสระน้ำ ๔ มุม
มีกำแพงสเหลี่ยมล้อมรอบ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

ก. ปรangk ๕ องค์ก่อด้วยอิฐ เรียง ๒ แถวแถวหนาม ๓ องค์ องค์ประ
ธานอยู่ตรงกลางทั้งทลายเหลือแต่รากฐาน ศีลาทับหลังประตูขององค์ทิศเหนือจำ
หลักเป็นรูปพระอิศวรอุ้มนางปารพตี หรือพระอุมา ประทับอยู่บนหลังโคอุสุภราช
และศีลาทับหลังประตูขององค์ทิศใต้ จำหลักเป็นรูปเทวะนั่งยกเข้าขวายอยู่เหนือเศียร
เกียรติมุข เวลานั้นหลุดหล่นจากซุ้มประตูตั้งอยู่ที่ท่นลาน แถวหลังมี ๒ องค์ ศีลา
ทับหลังประตูของปรangkองค์ทิศใต้จำหลักรูปวรุณเทพนั่งชันเขามหงส์ ๓ ตัวแบก
แท่นขนอยู่เหนือเศียรเกียรติมุข ส่วนองค์ทิศเหนือทับหลังอาจเป็นชนที่ตกอยู่ใกล้
เคียง แสดงภาพพระกฤษณะกำลังยกภูเขาไควรรรณะเหนือเศียรเกียรติมุข

ปรangkทั้ง ๕ องค์คนสร้างอยู่บนฐานสเหลี่ยมกว้าง ๒๒.๐๐ เมตร สูง ๑.๐๐
เมตร รอบฐานเป็นท่นลานระเบียงคด

ข. ระเบียงคด ขนาดกว้างราว ๓๘.๖๐ เมตร เวลานั้นเหลือทรงรูปอยู่เพียง
ประตูซุ้มทั้งสี่ทิศเท่านั้น ส่วนอื่นๆ ล้มพังหมด ซุ้มประตูทิศตะวันออกด้านนอก
ตรงกลางหน้าบัน จำหลักเป็นรูปเทวะนั่งชันเขายกเข้าขวายอยู่เหนือเศียรเกียรติมุขประกอบ
ด้วยลายกานชด เหนือขึ้นไปทง ๒ ข้างเป็นรูปนาคราช ๕ เศียรครรอบ ๒ ชั้น ศีลา
ทับหลังประตูจำหลักเป็นหน้าเกียรติมุขหรือหน้าสิงห์ขบคาลำพวงมาลัย เสาประตู
จำหลักเป็นรูปสิงห์เท่าสะเอวจับพุ่มกนก และโคนเสาอิงประตูจำหลักเป็นรูปโยคนั่ง
ของๆ ประนมมือ ด้านในคือทิศตะวันตกทับหลังสลักเป็นรูปพระกฤษณะกำลังฆ่า
นาคกาลิยะ ซึ่งเป็นท่นขมก้นมากในศิลปะขอมสมัยบาปวน (ราว พ.ศ. ๑๕๕๐-

๑๖๕๐) หนาบ้นสลักเป็นรูปสิงห์หมขาและสิงอยู่ตงทางกากลางลวดลายพันธุ
พฤกษา หนาประตุชุมทงสทศมบ้นไค ๕ ขน วดระยะสูงจากพนลานรอบนอก
ระเบียงกคราว ๑.๕๐ เมตร

ก. สระนา ทลานรอบนอกระเบียงกค มีสระนาอยู่ ๔ มุม กรดูด้วยทอน
หินเบนขนู อย่างขนบ้นไค ปากผายกันสอบ ขอบสระทำเป็นตวนาคราชอย่าง
หนาง ๕ เศียร ไมมีเครื่องประดับ ชูหัวตงอยู่ตามมุมสระ มบ้นไคลงสระนา
อยู่ ๒ ข้างบาทวดีระหวางประตุชุมระเบียงกคกับประตุชุมกำแพง

ง. กำแพง กอด้วยแลงขนาดกว้างยาว ๔๔๐.๐๐ x ๑๑๔.๕๐ เมตร หนา ๑.๐๐
เมตร บนสันกำแพงเชาะเป็นรางตงๆ สำหรับวางทอนหินสเหลี่ยมยาวๆ ทอน
หินเหล่านเจาะรูปกลมเป็นระยะๆ เขาใจว่าจะเป็นที่สำหรับบักบราล ชงมกทำเป็นรูป
อย่างบัวหัวเม็ด กำแพงนมประตุชุมทง ๔ ทิศ แต่ละทิศชองประตุ ๓ ชอง
หลังคาของชุมประตุทรุดทงลงมาแทบทุกแห่ง แต่ยังคงมองเห็นภาพสลักบนหนา
บ้น ทับหลัง และเสาดิดกับผนังไคบ้าง

บริเวณตงปราสาทเมืองต่ำแต่เดิมมาส่วนมากเป็นป่ารก ต่อมาราว ๖-๗
บนราษฎรชาวเมืองอุบลราชธานี ไดอพยพทยอยกันเขามาตั้งภูมิลำเนา หักร้างตงพง
ทำไร่ทำนาจึงไคเกิดเป็นหมู่บ้านใหญ่มีประมาณสัก ๕๐-๖๐ ครัวเรือน สร้างโรง
เรียนประชาบาลและสำนักสงฆ์ประจำหมู่บ้านขนทางบริเวณด้านหน้าปราสาท ห้าง
กันพอสมควร บัจจุบันได้สร้างพระอุโบสถสำเร็จแล้ว

สำหรัอายุของปราสาทแห่งนี้ ถ้าพิจารณาจากภาพสลักทงบนเสาดิดกับ
ผนัง หนาบ้น และทับหลังก็อาจกล่าวไคว่าเริ่มต้นสร้างตรงกบศิลปะขอมแบบคลัง
กอรารระหวาง พ.ศ. ๑๕๑๐-๑๕๖๐ และมาสำเร็จลงในศิลปะขอมแบบบาปวนราว
ระหวาง พ.ศ. ๑๕๖๐-๑๖๓๐ หรืออาจกล่าวไคว่า ปราสาทเมืองต่ำคงสร้างขนใน
ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖

โบราณวัตถุสถานในเขตจังหวัดสุรินทร์ ปราสาทบ้านพลวง

ปราสาทแห่งนี้เป็นปราสาทเล็ก ๆ ตั้งอยู่ภายในหมู่บ้านอำเภอ
ประสาท นายแวนซ์ ซิลเดรส (Vance R. Childress) ชาวอเมริกันไคทำการซ่อม

สำเร็จแล้วตามวิธอนัสติโลซิส คือ ขุดค้นหาท่อนศิลาที่ตกหล่นอยู่ใต้ดินใกล้ตัว
ปราสาทแล้วรื้อตัวปราสาทลงและประกอบขึ้นใหม่ดังเดิม จำต้องยอมรับว่า นาย
ซิลเดรสซ่อมได้ดี สำหรับหลังคาปราสาทเขาคงหาชิ้นส่วนไม่ได้ครบ บัจจุบันจึงเอา
กระจกฝ้าปิดไว้ข้างบน ทำให้แสงสว่างส่องลอดลงมาได้ ภายในปราสาทไม่มีคันทับ
ปราสาทแห่งนี้เป็นปราสาทที่สวยงามเล็ก ๆ ก่อด้วยศิลาทรายเพียงหลังเดียว
ตั้งอยู่บนฐานก่อด้วยแลงก้อนข้างสูง หนึ่หน้าไปทางทิศตะวันออกและมีบันไดขึ้น
มาบนฐานทางด้านนั้น ประตูด้านหน้าค่อทางทิศตะวันออกเปิดโล่งเพราะเดิมคงมี
บานประตูทำด้วยไม้ ทับหลังเห็นกรอบประตูสลักเป็นรูปพระอินทร์ทรงช้าง
เอราวัณเศียรเดียว หนึ่หน้าไปทางทิศเหนืออยู่ภายในซุ้มเหนือหน้ากาล ซึ่งแลบ
ลื่นออกมาเป็นรูปสามเหลี่ยม มีแกน ๒ แกนกำลังยึดท่อนพวงมาลัยที่คายออกมา
จากปากอยู่ สองข้างมาลัยท่อนพวงมาลัยและลายใบไม้ประกอบทั้งด้านล่างและ
ด้านบน บนส่วนยอดของทับหลังสลักเป็นรูปฤษัณงประนมมือ สลักกับพวงอุบะ
ทตงตรงชน ๖ ตน หนึ่บนสลักเป็นภาพพระกฤษณะกำลังยกเขาโควรัทธนะอยู่
เหนือหน้ากาล ซึ่งมีแกนประกอบและอยู่ท่ามกลางลวดลายพันธุ์พฤกษา ได้รูปพระ
กฤษณะมีรูปโคบาลและโคประกอบ ทงนามาจากเรื่องที่ว่าพระกฤษณะเป็นนารายณ์
อวตาร และเมื่อยังทรงพระเยาว์ ได้เสด็จไปประทับอยู่กับพวกเลี้ยงโค ได้ทรงยุง
มีให้พวกนั้นเคารพบูชาพระอินทร์ซึ่งพวกเลี้ยงโคเคยเคารพมาแต่ก่อน พระอินทร์
ซึ่งเป็นเจ้าของสายฟ้าและฝนก็โกรธ จึงบันดาลให้ฝนตกลงมาเพื่อจะให้ท่วมพวก
เลี้ยงโคและโคให้ตายให้หมด พระกฤษณะเนื่องจากเป็นนารายณ์อวตารจึงยกพระ
กรชนทนต์ยกเขาโควรัทธนะไว้ไม่ให้พวกเลี้ยงโคและโคต้องเป็นอันตราย กรอบของ
หนึ่บนสลักเป็นลายกานตอดอกเรียงจากสูงลงมาหาตัวและที่ปลายมีนาค ๓ เศียร
เศียรกลางกำลังคายพวงอุบะอยู่ ตอนหนึ่มีท่อน้ำสังเกตเห็นว่าแม่ทางด้านหน้าจะมีเศียรนาค
ซึ่งไม่มีลวดลายใดประกอบอยู่ที่ปลายกรอบของหนึ่บน แต่ทางด้านข้างของตัว
นาคตัวเดียวกันนี้ ข้างยังคงสลักเป็นหน้ากาลซึ่งกลายมาจากมกรกำลังคายนาคอยู่
เศียรนาคทุกเศียรมีรัศมีประกอบอยู่เบื้องบน แต่รัศมีเหล่านี้ยังไม่ติดต่อกัน
เป็นแผ่นเดียว หนึ่บนยังมีข้อสังเกตคือว่าข้างสลัก หนึ่ ปราสาทบ้านพลวงนี้คงจะ
ชอบสลักรูปสัตว์มาก นอกกรอบหนึ่บนจึงมักมีรูปสัตว์เล็ก ๆ สลักเพิ่มเติมอยู่เสมอ
เช่นรูป ม้า ลิง และกระรอก เป็นต้น สองข้างของประตูด้านหน้าทางทิศตะวันออก
มีภาพทวารบาลยืนถือตะบองสลักอยู่ แต่ก็ยังสลักไม่สำเร็จเรียบร้อย เหนือทวาร

บาลทางด้านซ้ายมือของประตูทางเข้าคือทางทิศใต้มีลายดอกไม้ ๔ กลีบขนาดใหญ่ สลักซ้อนกันขึ้นไปตามแนวผนังด้วย

สำหรับทางด้านทิศใต้ของตัวปราสาท ทับหลังสลักเป็นรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ ๓ เศียรอยู่ในซุ้มตรงกลางเหนือหน้ากาลซึ่งขยดท่อนพวงมาลัยและมีลายท่อนพวงมาลัยและลายใบไม้ประกอบอยู่ ๒ ข้าง ลายท่อนพวงมาลัยนั้นยังมีพวงอุบะแบ่งอยู่ที่เศียร ส่วนยอดของทับหลังสลักเป็นรูปสัตว์เรียงเป็นแนวเช่น ช้าง กระรอก หมู ลิง และวัว เหนือผนังไปยังสลักเป็นรูปสัตว์อีกแนวหนึ่ง เช่น ห่าน จระเข้ (?) ม้า และ ลิง การทับหลังสลักเป็นรูปพระอินทร์อยู่ทางทิศใต้เป็นของแปลก เพราะเหตุว่า พระอินทร์เป็นเทพผู้รักษาทิศตะวันออก และโดยปรกติก็มักจะมีสลักอยู่ทางทิศนั้นเท่านั้น อย่างไรก็ตาม ช้างที่สลักภาพที่ปราสาทบ้านพลวง อาจเคารพนบถือ พระอินทร์เป็นพิเศษก็ได้ดังจะ ได้เห็นต่อไปบนหน้าบันด้านเหนือกลางหน้าบันสลักเป็นภาพเทวดานั่งชันเขาย้อยเหนือหน้ากาลท่ามกลางลวดลายพันธุ์พฤกษา ทางด้านขวามือของบานประตูหลอกคือทางทิศตะวันออก สลักเป็นภาพทวารบาลยืนถือตะบองและเทพธิดาขนาดเล็ก แต่ก็ยังสลักไม่สำเร็จทั้งสองรูป

ทางด้านหลังของปราสาทคือทางด้านทิศตะวันตก ยังมีได้สลักอะไรเลย คงเป็นแต่เพียงชั้นโกลนไว้เท่านั้น

ทางด้านทิศเหนือ กลางทับหลังสลักเป็นภาพพระกฤษณะภายในซุ้มกำลังปราบนาคกาลิยะ ๓ เศียร สองข้างมีลวดลายท่อนพวงมาลัยและลายใบไม้ หน้าบันสลักเป็นภาพพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณเศียรเดียว หน้าหน้าไปทางทิศตะวันออกอยู่ในซุ้มเหนือหน้ากาลท่ามกลางลวดลายพันธุ์พฤกษา แต่สองข้างของประตูหลอกยังมีได้สลักภาพอะไร

การที่ปราสาทขอมขนาดเล็กเช่นนี้ยังสลักไม่สำเร็จนั้น อาจเป็นว่าผู้สร้างล้มหายตายจากไปหรืออาจเป็นของข้าราชการขอมที่ถูกโยกย้าย ไปอยู่เสียต่อนักใด บางท่านก็กล่าวว่าถ้าสลักให้สำเร็จแล้ว ผู้สร้างอาจจะตายเร็ว ดังที่เราเชื่อกันอยู่ในปัจจุบันว่า การสร้างพระอุโบสถหรือเมรุเผาศพไม่ควรสร้างคนเดียวเพราะจะได้บุญมากและทำให้อายุสั้น จากการพิจารณาลวดลายทั้งหมดอาจสันนิษฐานได้ว่าปราสาทบ้านพลวงนี้คงสร้างขึ้นในราวระหว่าง พ.ศ. ๑๕๕๐-๑๖๐๐ หรือราวปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๖ คือในตอนต้นของศิลปะขอมสมัยบาปวน

ปราสาทเมืองที

ปราสาทเมืองที อยู่ตำบลเมืองที หมู่ที่ ๑ อำเภอเมือง จังหวัด สุรินทร์ ห่างจากที่ว่าการอำเภอมาทางทิศตะวันออกประมาณ ๑๖ กิโลเมตร อยู่ใกล้ สถานีเมืองที และห่างจากถนนสายสุรินทร์-ศีขรภูมิ ประมาณ ๑ กิโลเมตร ทำเป็น ปรากฏรูปสี่เหลี่ยมย่อมุม ก่อด้วยอิฐโอบปูน แต่ไม่ใช่ปูนสอ ๕ องค์ อยู่บนพื้นฐาน เดียวกัน องค์ประธานขนาดใหญ่ทรงสอบเป็น ๓ ชั้น ยอดคล้ายหม้อข้าววิชัย ขนาดกว้าง ๒.๖๐ เมตร ยาว ๒.๖๐ เมตร สูง ๕.๓๐ เมตร มีฐานทักษิณ สูง ๐.๖๐ เมตร กว้าง ๕.๐๐ เมตร ยาว ๕.๐๐ เมตร มีบันไดทั้ง ๔ ด้าน อีก ๔ องค์เป็น ปรากฏบริวารขนาดย่อมอยู่ประจำ ๔ มุม เวลานเหลืออยู่เพียง ๒ องค์ ทิศตะวันตกเฉียงเหนือและเฉียงใต้ ทรงสอบเป็น ๓ ชั้น นอกนั้นพังทลายสูญไปหมดแล้ว ห่างบริเวณปราสาทมาทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือ มีโบสถ์สร้างใหม่หลังหนึ่ง สถานที บริเวณเป็นวัดช่อวัดจอมสุทธาวาส มีพระสงฆ์อยู่ประจำ

เมืองทีนั้นเมื่อปลายสมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นหมู่บ้านทำนกอาศัยของพวกเขมร และพวกส่วย หัวหน้าผู้ปกครอง ช่อเขียงปุมๆ มีความดีความชอบในคราวร่วมตีตามช้างเผือกชงหน้ไปจากพระนครศรีอยุธยา กลับคืนมาถวายสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงสุริยาสนอมรินทร์เมื่อ พ.ศ. ๒๓๐๒-๒๓๐๓ ได้รับแต่งตั้งเป็นหลวงสุรินทร์ภักดี นายกองส่วยและเขมรชนต่อเมืองทมา ย ต่อมาทางเมืองทมาเห็นว่า เมืองที เป็นหมู่บ้านน้อย จึงให้หลวงสุรินทร์ภักดี แบ่งผู้คนมาอยู่ที่ตำบลปะทาย ภายหลังทางกรุงศรีอยุธยาโปรดให้หลวงสุรินทร์ภักดี (เขียงปุม) เป็นพระสุรินทร์ภักดี และตั้งบ้านปะทายเป็นเมืองปะทายสมัน คือ เมืองสุรินทร์ในปัจจุบัน นับว่า พระสุรินทร์ (เขียงปุม) เป็นเจ้าเมืองคนแรกของเมืองสุรินทร์ และต่อมาได้เลื่อนบรรดาศักดิ์เป็นพระยาสุรินทร์ภักดีศรีณรงค์ ถึงแก่กรรมเมื่อ พ.ศ. ๒๓๓๗ ในรัชกาลที่ ๑ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์

พิจารณาตามลักษณะสถาปัตยกรรมและเรื่องราวของบ้านเมืองดังกล่าวมา เข้าใจว่าปรากฏหรือปราสาทเมืองที อาจจะเป็นของสร้างในปลายสมัยอยุธยาหรือ สมัยกรุงธนบุรีก็ได้ และคงสร้างขนเลียนแบบปราสาทบ้านระแงง อำเภอศีขรภูมิ ในจังหวัดเดียวกันนั่นเอง

ปราสาทบ้านระแงง

ปราสาทบ้านระแงง ตั้งอยู่ที่บ้านปราสาท ตำบลระแงง อำเภอศีขรภูมิ ห่างที่ว่าการอำเภอไปทางตะวันออกประมาณ ๘๐๐ เมตร ทำเป็นปราสาทก่อด้วยอิฐขนาด ๕ องค์ อยู่บนฐานหินเดียวกัน ฐานฐานนอกด้วยศิลาและแลงเบนรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส กว้าง ๒๕.๐๐ เมตร สูง ๑.๐๐ เมตร มีบันไดทางด้านตะวันออกและตะวันตก ปราสาทองค์ประธานขนาดใหญ่อยู่ระหว่างกลาง ปราสาทบริวารขนาดย่อมอยู่ประจำ ๔ มุม องค์ตะวันตกเฉียงใต้ยังสมบูรณ์ดี นอกนั้นยอดหักพัง

ปราสาทองค์ประธาน ยอดหักเหลืออยู่เพียงบัวเชิงบาตร ๓ ชั้น สูงประมาณ ๑๒.๐๐ เมตร ฐานกว้างประมาณ ๑๐.๖๐ เมตร ประดับอยู่ทางทิศตะวันออก ทำด้วยศิลาทรายสีเทา ท่อไม้ของเสาประตูทางด้านหน้า จำหลักลายกัมพูและรูปเทพธิดาขานกลองบัว ทางด้านข้างจำหลักลายกัมพู และรูปทวารบาลยืนกุมกระบองศิลาทับหลังประดับตรงกลางจำหลักเป็นรูปเทพเสิบกร เขาใจว่าจะเป็นพระอิศวรปางนาคราชขนิยอยู่บนแท่นมโหสถแบก ๓ ตัว ซึ่งคงหมายถึงสวรรค์ และหงส์สองสามตัวอยู่เหนือเศียรเกษรตมข (หรือหน้าสิงห์ขบ) ซึ่งมมอทั้งสองจับเทาสังหาขงละ ๑ ตัว รูปสี่เหลี่ยมอยู่ในท่ายืนด้วยสองขาหลัง และองค์เท้าของสองขาหน้ากุมดอกบัวบานออกเกสรเป็นลำพวงมัลลยโคก ริมซ้ายขวาของรูปเทพเสิบกรจำหลักเป็นรูปเทพรำกายไถ่วงโคกของพวงมัลลยจำหลักเป็นรูปพระคเณศ พระพรหม พระนารายณ์ และพระลักษมี? แล้วมีรูปโยคีศักดิ์อยู่ทั้งหัวแถวท้ายแถว รูปเหล่านี้อยู่เหนือปัทมาสน์ ภายใต้ปัทมาสน์มีรูปเทวดาทรงสิงห์อยู่ภายในวงก้านขด ทับหลังประดับแผ่นจำหลักดังงามมาก

ปราสาทบริวาร ว่าตามรูปทรงขององค์มุมตะวันตกเฉียงใต้ยังสมบูรณ์อยู่ก็พอจะกล่าวได้ว่า ทั้งปราสาทประธานและปราสาทบริวารมีลักษณะดังนี้ ก่อเป็นเรือนกุหาสี่เหลี่ยมจัตุรัส ย่อมุมไม้สิบสองมีประตูชุมทางด้านตะวันออกก่อด้วยศิลาทราย ส่วนอีก ๓ ด้านเป็นประตูหลอก ชุมประตูเป็นลายปูนปั้น หลังจากคูหาประดับด้วยกลีบขมุนสีลาจำหลัก เหนือหลังคาขึ้นไปเป็นบัวเชิงบาตรย่อเก็จ ๓ ชั้น ประดับด้วยกลีบขมุนสีลาจำหลักทุก ๆ เก็จ แล้วถึงจอมแห มีกลีบขมุนสีลาจำหลักประดับเมือนอกัน เหนือจอมแหเป็นบัวกลมจำหลักด้วยหินทรายสีเทา มีลำพระขรรค์ทำด้วยหินบดเป็นยอดสุด ปราสาทองค์นี้แม้จะก่อสร้างด้วยอิฐแต่ส่วนยอดมีเครื่อง

ประดับทำด้วยศิลาชนหนัก ๆ อยู่มาก ดูชั้นเชิงโครงสร้างแล้วไม่น่าจะรับน้ำหนักถนน
ทานอยู่มาได้หลายร้อยปี ควรถนอมรักษาไว้เป็นแบบอย่างสถาปัตยกรรมอย่าง
อย่างไรก็ดียอดที่ยังคงอยู่คนนี้อาจถูกปฏิสังขรณ์ขึ้นในภายหลังก็ได้

บนหลังประตูด้านขวาของปราสาทมุกทิสตะวันออกเฉียงใต้มีจารึกสลักอยู่
ใช้ตัวอักษรธรรม กล่าวถึงการซ่อมปราสาทฐานระแงงในขณะนั้น แต่เป็นภาษา
ในภาคอีสาน อาจสลักขึ้นในราวต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๒ ก็ได้ ภายหลังองค์ปราสาท
รวม ๔๕๐ ปี

หลักฐานปราสาทศีขรภูมิ มีศิลาจำหลักซึ่งหลุดพังลงมาจากปราสาทตั้ง
เรียงรายอยู่มากมายหลายชิ้น เป็นกัลปักษนูนปราสาทบาง เป็นบัวกลุ่มยอดปราสาทบาง
และมีศิลาทับหลังประตู ๒ แผ่น ๆ หนึ่งตอนล่างจำหลักเป็นรูปพระกฤษณะ สอง
หดจับสังข์ฟ้าดข้างละตัว ปากสิงห์คาบลำพวงมาลัย ตอนบนเป็นรูปโยคินงาชัด
แข่งประนมมออยู่ในเรือนแก้ว ปัจจุบันได้ถูกขโมยไปแล้ว อีกแผ่นหนึ่งตอนล่าง
จำหลักลายและภาพอย่างเดียวกับแผ่นแรก แต่ตอนบนเป็นรูปเทพารักษ์อยู่ในเรือนแก้ว

ทางด้านเหนือและใต้ของบริเวณปราสาทแห่งนี้มีคูน้ำกว้างใหญ่ ทางด้าน
ตะวันออกและตะวันตกเป็นลาน ใช้เป็นถนนรถยนต์แล่นผ่านเข้ามาได้รอบลาน
ปราสาท

สำหรับอายุของปราสาทอิฐ ๕ องค์บ้านระแงง อำเภอศีขรภูมิ จังหวัด
สุรินทร์ อาจกำหนดอายุได้โดยง่าย ทั้งนี้เพราะเหตุว่าภาพเทพธิดาทองสององค์ซึ่ง
สลักบนเสาหินติดกับผนังใกล้ประตูของปราสาทองค์กลางนั่งผ้าจับเป็นริ้ว มชายหน้า
ห้อยอยู่มีปลายเป็นรูปคล้ายหางปลาตามแบบศิลปะขอมแบบบาปวน (ราว พ.ศ.
๑๕๕๐-๑๖๕๐) แต่ในขณะเดียวกันก็มีชายผ้ายาวออกมาจากเอวพาดผ่านข้อมือชาย
ติดอยู่ตามแบบศิลปะนครวัด (ราว พ.ศ. ๑๖๕๐-๑๗๐๐) ภาพทวารบาลยืนกุม
กระบองกึ่งง้าวโจงกระเบนจับเป็นริ้วสวนตามแบบศิลปะขอมแบบบาปวน ทับหลังรูปพระ
กฤษณะกำลังประลองกำลังจับสังข์ฟ้าด ก็อยู่ในศิลปะขอมแบบบาปวนเช่นเดียวกันอีก
ด้วยเหตุนี้ จึงอาจจะกำหนดอายุได้ว่าปราสาทบ้านระแงงนี้คงสร้างขึ้นในระหว่าง
เลี้ยวหัวต่อจากศิลปะขอมแบบบาปวนไปยังศิลปะขอมแบบนครวัดหรือสร้างขึ้นในราว
พ.ศ. ๑๖๕๐ นนเอง

ปราสาทยายเหงา

ปราสาทยายเหงา ตั้งอยู่ที่บ้านสังขะ ตำบลสังขะ อำเภอสังขะ

ห่างจากที่ว่าการอำเภอไปทางตะวันออกเฉียงใต้ประมาณ ๔ กิโลเมตร ปัจจุบันตั้งอยู่ใกล้กับค่ายลูกเสืออำเภอสังขะ ก่อด้วยอิฐทำเป็นรูปปราสาทสี่เหลี่ยมย่อมือมีสี่ชั้นสูงฐานกว้าง ๕.๒๐ เมตร มี ๒ องค์กู่กัน แต่คงชำรุดพังทลาย หนานับจำหลักลายลงในเนื้ออิฐ เป็นรูปพระอมังกรลายนาคราช ๕ เศียร

อิฐที่ใช้ก่อสร้างปราสาทแห่งนี้มีขนาด ๐.๓ × ๐.๑๔ × ๐.๒๖ เมตร ถ้าสังเกตจากรูปนาคซึ่งมีเข้ามาประกอบอยู่เหนือเศียรแล้ว คงสร้างขึ้นในราวปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๗ ตรงกับศิลปะขอมสมัยนครวัด (ราว พ.ศ. ๑๖๕๐-๑๗๐๐)

ปราสาทมีชัยและที่พักคนเดินทาง

สมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗

ปราสาทมีชัยตั้งอยู่ที่ตำบลกระเทียม อำเภอสังขะ จังหวัด

สุรินทร์ เป็นปราสาทก่อด้วยอิฐขนาด ๗ × ๒๑ × ๒๓ ซม. ฐานเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส กว้าง ๖.๕๐ เมตร ทางด้านตะวันออกมีประตูกว้าง ๒ เมตร กรอบและทับหลังประตูสลักด้วยศิลาทราย ส่วนทางด้านอื่นทำเป็นประตูหลอก มีด้านกว้าง ๑๓ เมตรล้อมรอบ ในปัจจุบันปราสาทหลังนี้ชำรุดไปมาก คงเหลือแต่เพียงผนังอิฐ ๒ ด้านเท่านั้น ยกแก่การที่จะกำหนดอายุอย่างย้ง อย่างไรก็ตามก็ปรากฏว่าทับหลังศิลา ๒ ชิ้นจากทับหลังปัจจุบันย้ายไปเก็บรักษาไว้ที่หน่วยศิลปากรที่ปราสาทพนมรุ้ง ปรากฏว่าแผ่นหนึ่งขนาด ๒.๕๕ × ๐.๖๗ เมตร สลักเป็นรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณมีท่อนพวงมาลัยออกมาจากจุดกึ่งกลางของทับหลัง อีกแผ่นหนึ่งขนาด ๑.๕๐ × ๐.๕๕ เมตร สลักเป็นรูปพระกฤษณะกำลังพ้อนรำแสดงชัยชนะอยู่เหนือนาคกาลิยะ มีท่อนพวงมาลัยออกมาจากจุดกึ่งกลางของทับหลังเช่นเดียวกัน และมีคณะคอบริวารของพระกฤษณะซึ่งวงของตนเองอยู่ที่ปลายทั้งสองด้าน ทับหลังทั้งสองชิ้นนี้มีเส้นนูนรองรับอยู่ที่เบื้องล่างของทับหลัง เหตุนี้จึงอาจกล่าวได้ว่าปราสาทมีชัยนี้สร้างขึ้นในราวปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๕

ใกล้กันนั้นไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือยังมีปราสาทอีกหลังหนึ่งซึ่งเรียก

ว่าปราสาทหินบ้านปราสาท มีสิ่งสำคัญคือปราสาทก่อด้วยแลงเบนรูปสี่เหลี่ยมย่อมุมกว้าง ๕ เมตร มีประตูอยู่ทางทิศตะวันออก มีวิหารตั้งอยู่ภายในกำแพงด้านตะวันออกเฉียงใต้ ก่อด้วยแลงเบนรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ขนาด ๓.๖๐ x ๖ เมตร ประตูวิหารอยู่ทางทิศตะวันตก กว้าง ๘๐ ซม. มีกำแพงก่อด้วยแลงเบนรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสกว้าง ๒๕.๔๐ เมตร สูง ๑.๖๐ เมตร มีประตูซุ้มหรือโคปุระอยู่ทางทิศตะวันออกก่อเป็นรูปกากบาท กว้าง ๘.๖๐ เมตร ยาว ๑๒ เมตร ณ ที่นั้ใครกล่าวด้วยว่าสิ่งสำคัญที่สุดทำให้สามารถกำหนดอายุปราสาทแห่งนี้ได้ และสามารถทราบได้ด้วยว่าสร้างขึ้นเพื่อวัตถุประสงค์อันใด ก็คือหน้าต่างหลอกทางด้านขวามือของประตูซุ้มเวลาเดินเข้าทางทิศตะวันออก หน้าต่างหลอกนี้ก่อด้วยอิฐ ๓ ใน ๔ อีก ๑ ใน ๔ ทางเบื้องล่างจึงสลักเป็นลูกกรงแบบลูกมะหวด ลักษณะเช่นนี้เป็นลักษณะของศิลปะขอมสมัยบาบูนในรัชกาลของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๑ มหาราชองค์สุดท้ายแห่งอาณาจักรขอมในต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๘ อย่างแท้จริง ไม่เคยปรากฏเลยในศิลปะขอมสมัยอื่น ทั้งนี้เพราะเหตุว่าเมื่อเวลาพระเจ้าชัยวรมันที่ ๑ เสด็จขึ้นครองราชย์นั้น พระชนม์มีมากแล้ว และยังทรงนับถือศาสนาใหม่ด้วยคือ พุทธศาสนา ลัทธิมหายาน ด้วยเหตุนี้จึงต้องรับสร้างศาสนสถานขึ้นใหม่หลายแห่ง หน้าต่างแบบนี้จึงเกิดขึ้นแทนหน้าต่างโปร่งที่มีลูกกรง ทั้งนี้ก็เพื่อประหยัดแรงงานและเวลานั่นเอง ด้วยเหตุนี้จึงอาจกล่าวได้ว่า ปราสาทแห่งนี้ก็ก่อที่พักคนเดินทางซึ่งพระเจ้าชัยวรมันที่ ๑ ได้โปรดให้สร้างไว้ตามทางเดินในราชอาณาจักรของพระองค์ จารึกปราสาทพระขรรค์ในประเทศกัมพูชาได้กล่าวว่า พระองค์ได้ทรงสร้างที่พักคนเดินทางเหล่านี้ขึ้นไว้ ๑๒๑ แห่ง มีระยะห่างกันประมาณแห่งละ ๑๕ กิโลเมตร พอที่คนจะเดินได้ในวันหนึ่ง ที่พักคนเดินทางหรือ “ศาลาไฟ” นี้มีลักษณะเช่นเดียวกันคือก่อด้วยศิลาแลง มีปราสาทหลังหนึ่ง วิหารหลังหนึ่ง มีกำแพงล้อมรอบและมีประตูซุ้มอยู่ทางทิศตะวันออก ถ้าจะมีภาพสลักก็มักเป็นพระพุทธรูป หรือรูปพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร เพราะพระเจ้าชัยวรมันที่ ๑ ทรงนับถือพุทธศาสนา ลัทธิมหายานดังกล่าวมาแล้ว สำหรับที่พักคนเดินทางเองซึ่งคงสร้างด้วยไม้เนื้อไม้ได้หักพังไปหมดแล้ว ที่พักคนเดินทางเช่นนี้ได้ค้นพบหลายแห่งในดินแดนที่เป็นประเทศไทยปัจจุบัน จารึกปราสาทพระขรรค์เองก็กล่าวว่ามีอยู่ ๑๒ แห่ง (ได้ค้นพบแล้ว ๘ แห่ง) ตามทางเดินจากเมืองพระนคร (Angkor) ราชธานีของขอมเข้ามายังปราสาทหินพิมาย ปราสาทหินบ้านปราสาทนี้จึงอาจเป็นแห่งหนึ่งก็ได้ ณ ที่นั้

ใคร่ขอกล่าวไว้ด้วยว่าหน้าต่างแบบนขงมีส่วนบนสุดทึบ และเบื้องล่างสลักเป็นลูก
กรงกลมมะหวดนมอยู่มากตามศาสนสถานที่พระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ได้ทรงสร้างชน
ในเมืองพระนคร แต่ในประเทศไทยเท่าที่ได้เคยเห็นมาแล้วปรากฏว่ามีอยู่เพียง ๒
แห่ง คือที่ประชุมปราสาทหินบ้านปราสาทนแห่งหนึ่ง และที่ประชุมปราสาท
วัดกำแพงแดง จังหวัดเพชรบุรี อีกแห่งหนึ่ง แต่ทั้งนี้มิได้หมายความว่าเฉพาะ
แต่หน้าต่างแบบนเท่านั้นที่จะบ่งได้ว่าศาสนสถานแห่งนั้น สร้างขึ้นในสมัยพระเจ้า
ชัยวรมันที่ ๗ ถึงลวดลายอย่างอื่น ๆ ก็ยังบอกได้อีกเช่นเดียวกัน

ปราสาทวัดโพธิญาณ

ปราสาทแห่งนี้ตั้งอยู่ในวัดโพธิญาณ (บ้านอนันต์) หมู่ที่ ๒
ตำบลยาง อำเภอสว่างภูมิ จังหวัดสุรินทร์ เป็นปราสาทขนาดเล็ก ฐานก่อด้วยศิลา
แลง ตัวปราสาทก่อด้วยอิฐ มีประตูอยู่ทางด้านหน้า ก่อทิศตะวันออกด้านเดียว
ยังมีทับหลังศิลาดกหล่นอยู่ทางด้านนี้ เป็นรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณอยู่เหนือ
หน้ากาลตรงกลางทับหลัง หน้ากาลนคายท่อนพวงมลัยออกมาทางสองข้างของมุม
ปากและใช้มอียดท่อนพวงมลัยนั้นไว้ ทั้งด้านบนและด้านล่างของท่อนพวงมลัย
มีลายใบไม้ตั้งขึ้นไปและม้วนตกลงมา ทับหลังแบบนตรงกับศิลปขอมสมัยบาปวน
(ราว พ.ศ. ๑๕๕๐-๑๖๕๐) ด้วยเหตุนี้จึงอาจสันนิษฐานได้ว่าปราสาทวัดโพธิญาณ
(บ้านอนันต์) นี้ สร้างขึ้นในระหว่างปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๖ และต้นพุทธศตวรรษ
ที่ ๑๗

ปราสาทจอมพระ

ปราสาทจอมพระ ตั้งอยู่ใกล้ที่ว่าการอำเภอจอมพระ จังหวัด
สุรินทร์ ก่อด้วยศิลาแลง มีสิ่งสำคัญคือ

๑. ปราสาท เป็นรูปสี่เหลี่ยมย่อมุมไม้สิบสอง มีขนาดกว้าง ๕ เมตร ยาว
๕ เมตร มีประตูอยู่ทางทิศตะวันออกประตูเดียว หน้าประตูนมีมุขยื่นยาว ๓ เมตร
กว้าง ๒ เมตร ปัจจุบันมีพระพุทธรูปสร้างใหม่อยู่หน้าองค์ปราสาททางทิศตะวันออก
๒. วิหาร อยู่ริมกำแพงด้านใต้ ขนาดกว้าง ๔.๑๐ เมตร ยาว ๘ เมตร
พังทลายเหลือแต่ผนัง

๓. กำแพง ขนาดกว้าง ๒๑.๖๐ เมตร ยาว ๔๕ เมตร มีประตูขุมอยู่ทาง

ทิศตะวันออกเป็นรูปกากบาท หลังคาซุ้มทั้งปดช่องประตูเป็นทางเดินเขาออกไม่ได้ ลักษณะแผนผังดังกล่าวตรงกับ “ธรรมศาลา” หรือที่พักคนเดินทาง ซึ่งพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ มหาราชองค์สุดท้ายแห่งราชอาณาจักรขอม (พ.ศ. ๑๓๒๔-ราว พ.ศ. ๑๓๖๑) ทรงสร้างขึ้น ปรากฏในศิลาจารึกปราสาทพระขรรค์ในบริเวณเมืองพระนครของพระองค์ว่า “บนถนนของโยชธรปุระไปสู่เมือง วงของจัมปา (พระองค์ได้ทรงสร้าง) ที่พักเป็นตอน ๆ ไร่ ๕๗ แห่งมีไฟพร้อม จากเมืองหลวงไปยังเมืองวิมาย (วิมายในประเทศไทย) (มี) ที่พักพร้อมด้วยไฟ ๑๓ แห่ง” รวมทั้งหมดปรากฏว่าได้ทรงสร้างที่พักคนเดินทางขึ้น ๑๒๑ แห่งด้วยกัน ที่พักคนเดินทางเหล่านี้ โดยมากมีปราสาทก่อด้วยศิลาแลงเป็นที่ไว้พระพุทธรูปหรือรูปพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร เพราะเหตุว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ทรงนับถือพุทธศาสนา ลัทธิมหายาน ตัวที่พักคนเดินทางคงเป็นเรือนไม้จึงพังสูญหายไปหมดแล้ว ธรรมศาลาหรือที่พักคนเดินทางนี้ปรากฏว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ทรงสร้างไว้ตามระยะทางประมาณ ๑๕ กิโลเมตรต่อ ๑ แห่ง ระยะทางพอคนเดินได้ ๑ วัน ตรงกันกับบันทึกเล่าเรื่องของนักเดินทางชาวจีนชื่อ “จิวดากวน” ซึ่งเดินทางเข้ามาในอาณาจักรขอมใน พ.ศ. ๑๘๓๕ ซึ่งก็ได้บันทึกเล่าเรื่องไว้ตรงกันกับศิลาจารึกหลักนี้ ธรรมศาลาหรือที่พักคนเดินทางดังกล่าวได้ค้นพบหลายแห่งทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย

กู่พระโกนา

กู่พระโกนา อำเภอสุวรรณภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด ตั้งอยู่ทางด้านขวามือของเส้นทางสายสุรินทร์ ร้อยเอ็ด ในกิ่งอำเภอโพธิ์ทราย ก่อนถึงอำเภอสุวรรณภูมิราว ๖ กิโลเมตร ตั้งอยู่ในวัดกู่พระโกนา มีปราสาทอิฐ ๓ หลัง ก่อด้วยอิฐไม่ใช่ปูนสอ หันหน้าไปทางทิศตะวันออก มีกำแพงก่อด้วยศิลาแลงล้อมรอบและมีประตูซุ้มอยู่ทางทิศ ยังคงอยู่ดีเฉพาะทิศตะวันออก อีก ๓ ทิศได้หักพังไปหมดแล้ว ประตูซุ้มเหล่านี้มีขนาดค่อนข้างเล็ก และประตูซุ้มทิศเหนือและทิศใต้ซึ่งอยู่กึ่งกลางของกำแพง มีขนาดเล็กกว่าประตูซุ้มทิศตะวันออกและตะวันตกซึ่งตั้งอยู่กึ่งกลางของกำแพงเช่นเดียวกัน

หน้าประตูซุ้มทิศตะวันออกมีรูปนาคศิลา ๕ เศียรสลักจากศิลาทรายสีชมพู ยังไม่มรศรีมรอบเศียรนาคเป็นริศมเดียวกัน เหตุนี้ก็นำไปเปรียบเทียบกับศิลาขอม

ก็ยังคงมีอายุอยู่ก่อนศิลปะขอมสมัยนครวัด (ราว พ.ศ. ๑๖๕๐-๑๗๐๐) ทับหลังประติมากรรมที่ศตวันออกยังคงอยู่ดี ก็มีลายหน้ากาลแลบลอนออกมาเป็นรูปสามเหลี่ยมและขอบทวงมาลัยซึ่งยื่นออกไปจากปากทั้งสองข้าง มีเทวดาประทับนั่งอยู่ภายในซุ้มเหนือหน้ากาล ทั้งเบื้องบนและเบื้องล่างของลายท่อนพวงมาลัยมีลายใบไม้ตั้งตรงขึ้นไปและมีนพอยอดกลงมาทั้งสองข้าง ลักษณะของทับหลังดังกล่าวตรงกับศิลปะขอมสมัยบาปวน (ราว พ.ศ. ๑๕๕๐-๑๖๕๐) อย่างแท้จริง

ภายในกำแพงทางมณฑลทิศตะวันออกเฉียงใต้ มีอาคารรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าก่อด้วยศิลาแลงแต่หักพังไปหมดแล้ว มีประตูทางทิศตะวันตก ก่อหันหน้าไปยังองค์ปราสาท ทับหลังศิลาประติมากรรมตั้งอยู่ทางด้านหน้า จำหลักเป็นภาพพระอิศวรทรงโคและมีบริวารล้อมเครื่องสูงประกอบ

สำหรับปราสาทอิฐ ๓ องค์ องค์ทางด้านทิศใต้ยังคงอยู่ดีพอใช้ แต่ด้านหน้าคือด้านทิศตะวันออกก็ได้รับการบูรณะเสียแล้ว ด้านทิศใต้มีประตูหลอกซึ่งยังคงมีเสาดัดกับผนังทำด้วยศิลาทรายผสมพูนสลักเป็นลายกานขด ลายกานขดคนสลักไม่เต็มพนทก็อมลายใบไม้มาประกอบทั้งสองด้าน ไม่มีลายบัวขาบและลายวงแหวนประดับเห็นคนสลักชิ้นในสมัยหลังของศิลปะขอมคือไม่เก่าไปกว่ากลางพุทธศตวรรษที่ ๑๖ หรือไม่ก่อน พ.ศ. ๑๕๕๐ ประตูหลอกเองพินทตรงกลางก็ยังมีขนาดใหญ่พอใช้ แสดงว่าคงสลักขึ้นก่อนศิลปะสมัยนครวัด (ราว พ.ศ. ๑๖๕๐-๑๗๐๐) ด้านหลังของปราสาทคือทิศตะวันตกยังคงมีแต่ประตูหลอกที่สลักด้วยศิลาทรายผสมพูน ส่วนด้านทิศเหนือยังคงอยู่ดีพอใช้ทั้งประตูหลอก เสาดัดกับผนัง และทับหลังมีลักษณะเหมือนกับศิลปะขอมสมัยบาปวน (ราว พ.ศ. ๑๕๕๐-๑๖๕๐) ดังกล่าวมาแล้ว

ปราสาทองค์กลางบูรณะใหม่ทั้งหมดด้วยปูน คงเหลือแต่ฐานซึ่งยังเดิมสร้างด้วยศิลาทรายผสมพูน พระภิกษุซึ่งอยู่ทวดนั้นบอกว่าก่อนที่จะสร้างเป็นวัดและทำการบูรณะได้หักพังไปหมดแล้ว

ปราสาทองค์ด้านทิศเหนือปัจจุบันมีอาคารสร้างใหม่คลุมอยู่ แต่ทางด้านหลังคือทิศตะวันตกมีทับหลังศิลาทรายผสมพูนที่หน้าสนใจอยู่ชนหนางวางอยู่บนดิน ตรงกลางสลักเป็นรูปพระนารายณ์ทรงครุฑ ครุฑมีลักษณะเหมือนคนและมีเศวตภิมมีแขน เป็นลักษณะของศิลปะขอมสมัยบาปวนอย่างแท้จริง พระนารายณ์ทรงถือตรี

คู่ซึ่งเป็นของแปลกสำหรับเทวรูปพระนารายณ์ในขณะนั้น เพราะเหตุว่าตรีศูลเป็นอาวุธของพระอิศวร หากใช้ของพระนารายณ์ไม่ พระนารายณ์ทรงตรีเพงมากัดขนในศิลปะไทยสมัยรัตนโกสินทร์เอง ทับหลังชั้นบนจะไม่สวยงามนัก แต่ก็นำมาเก็บรักษาไว้ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติอย่างยั้ง เพราะมีความสำคัญทางด้านประติมาวิทยาหรือลักษณะรูปภาพ (iconography) องค์ปรางค์เองอยู่ในอาคารสร้างใหม่ดังที่กล่าวมาแล้ว แม้ว่าจะเห็นไม่ได้สะดวกแต่ก็มีประโยชน์ในการรักษาอยู่บ้าง ทับหลังด้านทิศตะวันออกคือด้านหน้าจากหลักเป็นรูปหน้ากาลชบท่อนพวงมาลัยตามแบบศิลปะขอมสมัยบาปวนดังที่กล่าวมาแล้ว แต่ลวดลายตรงกลางหักหายไป ปัจจุบันบนปูนไว้แทนที่ เหนอนนบนแท่งศิลารูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าสลักเป็นรูปพระนารายณ์บรรทมสินธุ์ มีพระลักษมีประทับอยู่ทปปลายพระบาท พระบาทของพระนารายณ์ข้างหนึ่งยื่นพระล้นของพระลักษมีแบบเดียวกับที่ทับหลังของวิหารปราสาทคำแพงใหญ่ อำเภออุทุมพรพิสัย จังหวัดศรีสะเกษ เครื่องทรงของพระนารายณ์คล้ายกับทับหลังรูปพระนารายณ์บรรทมสินธุ์ เช่นเดียวกันซึ่งค้นพบที่ปราสาทตาหนักไทร อำเภอนงนุช จังหวัดศรีสะเกษ ซึ่งปัจจุบันนำมาเก็บรักษาไว้ที่หน่วยศิลปากรบนเขาพนมรุ้ง อำเภอนางรอง จังหวัดบุรีรัมย์ และบรรทมราบไปกับตัวพระยานาคในทำนองเดียวกันด้วย สองข้างของเทวรูปพระนารายณ์และพระลักษมีรูปหงส์ประกอบ เหนอนนบนหน้าบันหรือหน้าจั่วซึ่งมกรอบเป็นวงโค้งประดับด้วยลายกานต์ดอกหรือลายช่อดอกไม้เอี้ยวลง ภายในกรอบหน้าบันเข้าใจว่าสลักเป็นภาพรามเกียรติ์ ตอนพาลและสุคริพกำลังสู้กัน ทางด้านทิศตะวันออกยังคงมีเสาดัดกับผนังประกอบอยู่สลักเป็นลายกานต์ดอก ทางด้านทิศเหนือมีทับหลังซึ่งยังสลักไม่สำเร็จ แต่ก็แลเห็นได้อย่างแน่นอนว่าสลักตามแบบศิลปะขอมสมัยบาปวน ทางด้านทิศตะวันตกและทิศใต้ไม่อาจแลเห็นได้

เมื่อเป็นเช่นนี้จึงอาจสันนิษฐานได้ว่าปรางค์ในวัดคู่พระโกน่านสร้างขึ้นในระหว่าง พ.ศ. ๑๕๕๐-๑๖๕๐ ตรงกับศิลปะขอมสมัยบาปวน และปรางค์ ๓ องค์นี้คงสร้างขึ้นในศาสนาพราหมณ์หรือฮินดูถวายแด่พระผู้เป็นเจ้า ๓ องค์ คือ ปรางค์องค์กลางสร้างถวายพระอิศวร องค์ทางด้านขวามือคือทิศใต้สร้างถวายพระพรหม องค์ทางด้านซ้ายมือคือทิศเหนือสร้างถวายพระนารายณ์ (ได้ค้นพบทับหลังจำหลักเทวรูปพระนารายณ์ ๒ ชั้น) เช่นเดียวกับเทวาลัยปรั้มมะนันในศิลปะชวาภาคกลางตอนปลายซึ่งสร้างขึ้นราว พ.ศ. ๑๔๕๐ นั้นเอง

โบราณวัตถุสถานในเขตจังหวัดมหาสารคาม กุบ้านแดง

กุบ้านแดงตั้งอยู่ที่ตำบลหนองแสง อำเภอนาคู จังหวัดมหาสารคาม อยู่ห่างจากอำเภอวาปีปทุมไปทางทิศใต้ประมาณ ๓ กิโลเมตร ตามเส้นทางสายวาปีปทุม-พยัคฆภูมิพิสัย เป็นปราสาทก่อด้วยศิลาแลงหันหน้าไปทางทิศตะวันออก ที่ตรงมุมประตูทางเข้าทิศตะวันออกเดิมมีทับหลังแกะสลักด้วยศิลาทรายสีแดง ขนาดกว้างประมาณ ๖๐ ซม. ยาวประมาณ ๑.๕๐ เมตร อยู่หนึ่งชั้น ตรงกลางสลักเป็นพระรัตนตรัยแบบมหายาน คือมีพระพุทธรูปนาคปรกอยู่ตรงกลาง เบื้องขวามีพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรประทับยืน เบื้องซ้ายมีนางปรัชญาปารมิตา (หรือนางปัญญาบารมี) กำลังยืนอุ้มพระพุทธรูปนาคปรกประทับนั่งอยู่เหนือหน้ากาล(หรือหนารหู) ซึ่งกำลังคายท่อนพวงมาลัยออกมาทางสองข้าง ปลายสองด้านของทับหลังมีพระอินทร์กำลังทรงช้างเอราวัณ ๓ เศียร มีบริวารกำลังนั่งพนมมออยู่เบื้องล่างทั้งสองด้าน สันนิษฐานจากเครื่องทรงของพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร และนางปรัชญาปารมิตาอาจกล่าวได้ว่าปราสาทแห่งนี้สลักขึ้นในราวต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๘ คือตรงกับสมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ มหาราชของกัมพูชาแห่งอาณาจักรขอมนั่นเอง

น่าเสียดายอย่างยิ่งที่ในปัจจุบันมีผู้มารอดานหน้าของปราสาทหลังนี้ลง และได้ขโมยเอาทับหลังชิ้นนี้ไปเสียแล้ว

กุสันทรตน์

กุสันทรตน์ ตั้งอยู่ที่ตำบลหนองไผ่ อำเภอนาคู จังหวัดมหาสารคาม ห่างจากที่ว่าการอำเภอนาคูไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือประมาณ ๖ กิโลเมตร หน่วยศิลปากรที่ ๗ ได้ทำการขุดแต่งเมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๔ ลักษณะแผนผังเป็นแบบเดียวกับปราสาทจอมพระ คือมีปราสาทก่อด้วยศิลาแลงหันหน้าไปทางทิศตะวันออก มีมุขอยู่ด้านหน้า มีกำแพงศิลาแลงล้อมรอบ และมีวิหารอยู่ในกำแพงทางด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้ หันหน้าไปทางทิศตะวันตก เหตุนี้จึงคงเป็นธรรมศาลาหรือที่พิกคนเดินทางในสมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ อีกเช่นเดียวกัน จากการขุดแต่งของกรมศิลปากรได้ค้นพบโบราณวัตถุฝังจมอยู่ในดินหลายชิ้น มี

อยู่ชนหน่งทสมบูรณและสวยงามมาก คือรูปพระวัชรธรสลักจากศิลาทรายสีเขียว
ปัจจุบันเก็บรักษาอยู่ที่พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติขอนแก่น พระวัชรธรนกกอพระ
อาทิตยเจ้า (พระพุทธรเจ้าองค์แรกผู้ทรงสร้างโลกในพุทธศาสนาเถรวาทนิกาย)
พระหัตถ์ประกองอยู่หน้าพระอุระ ทรงฉว้พระ (คือสายฟ้า) ก่ออยู่ในพระหัตถ์ทง
สองข้าง ลวดลายบนกรอบพักรของพระวัชรธรและลวดลายทสลักบนเสาศระตุนน้า
กุกแสดงให้เห่นว้ตรงกบัศิลปะขอมสมัยบาชน (ราวต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๘) ของ
พระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ด้วย

ใกล้กันยังมีกูน้อย และศาลานางขาวอก ซึ่งกรมศิลปากรได้ทำการขุด
แต่ง เมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๔ และ ๒๕๑๕ แต่ปัจจุบันก็หักพังไปเกือบหมดแล้ว ทงสอง
แห่งเป็นปรารกในสมัยลพบุรีเช่นเดียวกัน ก่อด้วยศิลาแลง และมีกำแพงล้อมรอบ
จากกูน้อยได้ค้นพบโบราณวัตถุสมัยลพบุรีหลายชน ชนทงามและจัดตั้งแสดงอยู่ ณ
พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติขอนแก่น คือ เทวรูปพระนารายณ์ และรูปทวารบาล ล้วน
แต่สลักจากศิลาทรายทงสน จากศาลานางขาวได้ค้นพบศิลาจารึกขนาดเล็ก สูง
๒๑ ซม. กว้าง ๔ ซม. หนา ๔.๕ ซม. มีอักษรจารึก ๑๔ บรรทัด กล่าวถึงการยก
กองทัพมาถวายแด่เทวรูป ในจารึกกล่าวถึงพระนาม "ธูลพระบาทกมรเตงอัญศรี
ชัยวรมเทพ" ซึ่งอาจหมายถึงพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ สำหรับกูน้อยคงจะสร้างชน
ก่อนกู่สันตรัตน์เพราะเหตุว้กู่เทวรูปพระนารายณ์นี้อาจสลักชนในศิลปะขอมสมัย
บาปน (ราว พ.ศ. ๑๕๕๐-๑๖๕๐) และรูปทวารบาลคงสลักชนในศิลปะขอมสมัย
นครวัด (ราว พ.ศ. ๑๖๕๐-๑๗๐๐) และคงสร้างชนในศาสนาพราหมณ์

โบราณวัตถุสถานในเขตจังหวัดชัยภูมิ

จังหวัดชัยภูมิตั้งอยู่ทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศ
ไทย อาณาเขตทิศเหนือและตะวันออกจดจังหวัดขอนแก่น ทิศใต้จดจังหวัดนคร
ราชสีมา ทิศตะวันตกจดจังหวัดเพชรบูรณ์ ภูมิประเทศทางเหนือและทางตะวันตก
เป็นทสูง มีภูเขาและป่าดงมาก ตอนใต้ ตอนกลาง และตอนตะวันออกเป็นทราบ
เหมาะแก่การเพาะปลูกและเลี้ยงสัตว์

เมืองชัยภูมิเดิมชนเมืองนครราชสีมา แต่ไม่ปรากฏว้เป็นเมืองสำคัญแต่
อย่างใด สมัยกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ ๒ เป็นเมืองร้าง มีชาวเวียงจันทนคนหน่ง

ขอแถม มาตั้งตำหนักนอญที่ตำบลคลอง อำเภอมืองชัยภูมิในปัจจุบัน ครั้นมีผู้คน
 มากขึ้น นายแลจึงบังคับเอาผ้าขาวจากชายฉกรรจ์คนละ ๑ วา ส่งเป็นส่วยไปยัง
 เมืองเวียงจันทน์ เจ้าอนุเมืองเวียงจันทน์จึงตั้งให้เบนขุนภักดีคุมพล ครั้นมีผู้คน
 อพยพมาอยู่มากเข้า ขุนภักดีจึงย้ายบ้านไปตั้งที่หนองปลาเต่าเรียกว่าบ้านหลวง
 ต่อมาขุนภักดีฯ พบบ่อทองคำที่เชิงเขาเขาเต่า ได้นำไปถวายเจ้าอนุเมืองเวียงจันทน์
 เจ้าอนุเมืองเวียงจันทน์โปรด จึงเลื่อนให้เบนพระยาภักดีคุมพล ยกบ้านหลวงที่
 หนองปลาเต่าขึ้นเป็นเมืองชัยภูมิ ต่อมาได้ย้ายไปตั้งที่บ้านหิน ในตำบลในเมือง อยู่
 จนทุกวันนี้ พระยาภักดีคุมพล (แล) ได้เป็นเจ้าเมืองชัยภูมิคนแรกระหว่าง พ.ศ.
 ๒๓๖๐-๒๓๖๕ ในระหว่างรัชกาลที่ ๒ จนถึงต้นรัชกาลที่ ๓ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์
 ปัจจุบันมีอนุสาวรีย์ของท่านตั้งอยู่กลางวงเวียนหน้าศาลากลางจังหวัด

ปรangkū

ปรangkū จัหวัดชัยภูมิ อาจถือได้ว่าเป็นธรรมศาลาหรือ

พุทธสถานประจำที่พักคนเดินทางในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ มหาราชองค์สุดท้าย
 แห่งประเทศกัมพูชา (ราว พ.ศ. ๑๓๒๐-๑๓๖๐) พระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ทรงนับถือ
 พุทธศาสนาเถรวาทนิกายน จารึกปราสาทพระขรรค์ของพระองค์ได้กล่าวถึง “บ้าน
 มีไฟ” หรือที่พักคนเดินทางที่พระองค์ได้ทรงสร้างชน ๑๒๑ แห่ง ตั้งอยู่ห่างกัน
 ประมาณแห่งละ ๑๕ กิโลเมตร พระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ได้ทรงสร้างที่พักคนเดินทาง
 เหล่านี้ขนตามสายทางเดินที่มอยู่ในราชอาณาจักรขอม คือ ๕๗ แห่งบนถนนจาก
 เมืองพระนครหลวงคือราชธานีขอมไปยังราชธานีของอาณาจักรจัมปา (ในประเทศ
 เวียดนามปัจจุบัน) ๑๗ แห่ง (ได้ค้นพบแล้ว ๘ แห่ง) บนถนนจากเมืองพระนคร
 หลวงมายังปราสาทหินพิมายในประเทศไทย และอีก ๔๔ แห่งบนสายทางเดินไป
 ตามเมืองต่างๆ ซึ่งยังไม่ทราบกันว่าอยู่ที่ใดแน่ ในระยะ ๑๐๐ ปีต่อมาคือในต้น
 พุทธศตวรรษที่ ๑๘ ที่พักคนเดินทางเหล่านี้ยังคงอยู่ และทำให้นักเดินทางชาวจีน
 ชื่อจิวดากวนซึ่งเดินทางเข้ามาในอาณาจักรขอมขณะนั้นแปลกใจ จิวดากวนได้
 บันทึกไว้ว่า “บนถนนสายใหญ่ๆ มีที่พักคนเดินทางคล้ายกับที่พักม้าใช้ส่งหนังสือ
 ของเรา” ปรangkūที่จัหวัดชัยภูมิก็คงเป็นพุทธสถานประจำที่พักคนเดินทางแห่ง
 หนึ่งนั่นเอง

ตัวปราสาทมีขนาดเล็กก่อด้วยศิลาแลง หันหน้าไปทางทิศตะวันออก มีกำแพงก่อด้วยแลงล้อมรอบ และมีประตูซุ้มเบนทางเข้าอยู่ทางทิศตะวันออก ลวดลายเครื่องประดับปราสาทเช่นทับหลังและหน้าบันซึ่งสลักด้วยศิลาทรายบ่งให้เห็นว่าอยู่ในศิลปะขอมแบบบายนสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ ๑ อย่างแท้จริง ทับหลังซึ่งยังสลักไม่สำเร็จทางทิศตะวันออกและทิศเหนือเป็นแบบบายนค่อมหน้ากาลหรือหนารายอยู่ตรงกลาง เบื้องล่างของทับหลังมีพระพุทธรูปและรูปโพธิสัตว์ประทับนั่งหรือยืนอยู่เบื้องสองข้างเป็นลายใบไม้ มีปลายชานข้างบนและโคนม้วนสลักกัน นอกจากนี้ทางด้านทิศเหนือของปราสาทยังมีเศษหน้าบันวางอยู่กบดิน เป็นรูปพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรอยู่ตรงกลาง และมีบริวารนั่งเป็นแถวอยู่เบื้องล่าง ลักษณะดังกล่าวก็เป็นที่ศิลปะขอมแบบบายนอีกเช่นเดียวกัน หน้ามุขของปราสาททางด้านทิศเหนือและตะวันตกมีพระพุทธรูปอีก ๒ องค์ ทางด้านทิศเหนือเป็นพระพุทธรูปศิลาแบบทวารวดี (ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๓-๑๖) ศิลปะทวารวดีได้เจริญแพร่หลายอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทยด้วย พระพุทธรูปองค์นี้คงสลักขึ้นในแถบนั้นเอง แต่คนละสมัยกับปราสาทคู่มืออายุเก่ากว่า เป็นพระพุทธรูปประทับนั่งขัดสมาธิอย่างหลวมๆ แบบทวารวดีปางสมาธิ น่าเสียดายว่าพระเศียรได้ถูกลักตัดขโมยไปเสียแล้ว ที่เห็นอยู่ในปัจจุบันเป็นพระเศียรที่หล่อใหม่ด้วยปูนนำมาติดไว้แทนที่ ทางด้านทิศตะวันตกคองเป็นพระพุทธรูปศิลาแบบอยุธยาในท้องถิ่นเช่นเดียวกันแสดงปางแปลกไม่เหมือนท้องถิ่น คอยกพระหัตถ์ขวามาพาดอยู่เหนือพระอุระ พระเศียรที่เห็นอยู่ในปัจจุบันก็เป็นพระเศียรใหม่หล่อด้วยปูน เพราะพระเศียรเก่าได้ถูกขโมยไปเช่นเดียวกัน

ทางทิศเหนือของประตูซุ้มมีทับหลังชนหนิงซึ่งมีลักษณะพิเศษซึ่งแปลความหมายไม่ออกสลักเป็นภาพคล้ายการกวาดเกษรสมุทร แต่ข้าพเจ้าก็ยังไม่แน่ใจนัก เพราะบุคคลที่สมควรที่จะเป็นเทวดาและอสูรซึ่งกำลังยุคนาคนั้นต่างก็หันหน้าออกจากจุดศูนย์กลางทับหลังทั้งสิ้น และศูนย์กลางของทับหลังก็ไม่แน่ใจว่าจะเป็นภูเขามันทรซึ่งใช้เป็นที่มวกานหรือกานบัวซึ่งช่างขอมนิยมใช้กัน

สำหรับที่พักคนเดินทางนั้นคงสร้างด้วยไม้ อาจอยู่นอกหรือในบริเวณกำแพงแลงก็ได้

โบราณวัตถุสถานในเขตจังหวัดขอนแก่น

จังหวัดขอนแก่นตั้งอยู่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือเช่นเดียวกัน ทิศเหนือจดจังหวัดเลยและอุดรธานี ทิศตะวันออกจดจังหวัดกาฬสินธุ์และมหาสารคาม ทิศใต้จดจังหวัดชัยภูมิและนครราชสีมา ทิศตะวันตกจดจังหวัดชัยภูมิ และเพชรบูรณ์ ภูมิประเทศเป็นที่ราบสูง มีทุ่งและป่าโปร่งเป็นส่วนมาก ดงมีน้อย

เมืองขอนแก่น ตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๓๓๕ ในรัชกาลที่ ๑ แห่งสมัยรัตนโกสินทร์ โดยท่านราชครูหลวงในอารามชีโล้น ซึ่งเป็นหลานเจ้าแก้วหอม ได้ยกบ้านดอนกะยอม เมืองเพี้ย (ซึ่งอยู่ในเขตอำเภอบ้านไผ่ จังหวัดขอนแก่นบัดนี้) ขึ้นเป็นเมือง ใหชอว่าเมืองขอนแก่น เหตุที่ตั้งนามเมืองว่าขอนแก่นนั้น เล่ากันว่าที่บ้านขามซึ่งเป็นเขตแขวงชนแกบ้านชีโล้น มีต้นมะขามใหญ่ขึ้นต้นตายอยู่แล้วกลับมาใบงอกงามขึ้นอีก ต่อมาใคร่ผู้ก่อเจดีย์ครอบต้นมะขามไว้ และถือเป็นที่ฐานยสถานอันสำคัญ จึงถือเอานามต้นนั้นมาตั้งเป็นชื่อเมืองว่า เมืองขามแก่น ต่อมาเรียกเพี้ยนไปเป็นขอนแก่น ใน พ.ศ. ๒๓๕๒ ได้ย้ายเมืองไปตั้งที่ดอนพันชาดหรือดงพันชาด (บ้านในเมืองเขตตำบลแพ่ง อำเภอโกสุมพิสัย จังหวัดมหาสารคาม) พ.ศ. ๒๓๖๕ เกิดกบฏเจ้าอนุเวียงจันทน์ ครั้นเมื่อปราบกบฏราบคาบแล้ว โปรดเกล้าฯ ให้ตั้งบ้านกเวียง (อำเภอภูเวียงบัดนี้) เป็นเมืองภูเวียง ขึ้นเมืองขอนแก่น พ.ศ. ๒๓๘๑ ได้ย้ายเมืองขอนแก่นจากดอนพันชาด มาตั้งที่ริมฝั่งบึงพระลับโนนทอง ทางทิศตะวันตก (คือบ้านเมืองเก่าบัดนี้) ครั้นถึง พ.ศ. ๒๓๘๘ ย้ายมาตั้งทางทิศตะวันออกบึงพระลับโนนทอง (คือที่บ้านโนนพันบัดนี้) พ.ศ. ๒๔๑๐ ย้ายเมืองไปตั้งที่บ้านดอนบม ครั้นถึง พ.ศ. ๒๔๓๔ รัชกาลที่ ๕ โปรดฯ ให้พระเจ้าองค์ยาเธอ กรมหมื่นศิลปาคม เป็นข้าหลวงต่างพระองค์สำเร็จราชการมณฑลลาวพวน ซึ่งต่อมาเปลี่ยนชื่อเป็นมณฑลอุดร เมืองขอนแก่นก็รวมอยู่ในมณฑลนั้นด้วย ข้าหลวงฯ ทรงดำริเห็นว่าเมืองขอนแก่นตั้งอยู่ที่บ้านดอนบม ไม่สะดวกแก่ราชการ จึงโปรดฯ ให้ย้ายเมืองมาตั้งที่บ้านทุ่ม และได้เปลี่ยนนามตำแหน่งเจ้าเมืองเป็นผู้ว่าราชการเมือง พ.ศ. ๒๔๔๒ โปรดฯ ให้ย้ายเมืองจากบ้านทุ่มไปตั้งที่บ้านเมืองเก่า เพราะที่บ้านทุ่มกั้นดงนาในหน้าแล้ง พ.ศ. ๒๔๔๓ โปรดฯ ให้เรียกนามเมืองเป็นบริเวณพาส์ และเปลี่ยนนามตำแหน่งข้าหลวงประจำเมืองขอนแก่นว่า

ข้าหลวงประจำบริเวณทวาย ถึง พ.ศ. ๒๔๕๓ ได้ย้ายศาลากลางเมืองขอนแก่นมาตั้งที่บ้านพระลับ และได้เปลี่ยนนามตำแหน่งข้าหลวงประจำบริเวณเป็นผู้ว่าราชการเมือง พ.ศ. ๒๔๕๕ ในสมัยรัชกาลที่ ๖ โปรดฯ ให้เปลี่ยนคำว่าเมืองเป็นจังหวัด นามตำแหน่งผู้ว่าราชการเมืองจึงต้องเปลี่ยนเป็นผู้ว่าราชการจังหวัด พ.ศ. ๒๔๗๖ ได้เปลี่ยนนามตำแหน่งผู้ว่าราชการจังหวัดเป็นข้าหลวงประจำจังหวัด ขึ้นตรงต่อกระทรวงมหาดไทย พ.ศ. ๒๔๘๕ เปลี่ยนนามตำแหน่งข้าหลวงประจำจังหวัดเป็นผู้ว่าราชการจังหวัดอีก

แผ่นภาพสลักสมัยทวารวดี

แผ่นภาพสลักสมัยทวารวดีในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ จังหวัดขอนแก่น ในปัจจุบัน ส่วนใหญ่ได้มาจากเมืองฟ้าแดดสูงยาง ในเขตอำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์ เรื่องเมืองฟ้าแดดสูงยางนี้จะกล่าวถึงต่อไป เมื่อก้าวถึงจังหวัดกาฬสินธุ์

ภาพสลักเหล่านี้สลักบนแผ่นศิลาซึ่งมีรูปร่างคล้ายใบเสมา แต่ก็ยังไม่สามารถจะทราบได้ว่าเดิมใช้ทำอะไรแน่ อย่างไรก็ตามก็คิดว่าการใช้แผ่นศิลาดังกล่าวคงจะสืบลงมาแต่การใช้แผ่นหินตั้งหรือหินใหญ่ (megalith) ในสมัยก่อนประวัติศาสตร์เป็นแน่แท้ เพราะในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย ได้ค้นพบแผ่นหินตั้งหลายแห่งด้วยกัน ภาพสลักดังกล่าวเกี่ยวกับภาพในพุทธศาสนา และมีอายุตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๓ - ๑๖ แม้จะแสดงถึงอิทธิพลของศิลปทวารวดีจากภาคกลางของประเทศไทย แต่ก็มีลักษณะเป็นฝีมือท้องถิ่นของภาคตะวันออกเฉียงเหนืออย่างแน่นอนโดยเฉพาะอาจเห็นได้จากการสลักเครื่องแต่งกายของบุคคลทั้งหญิงและชาย ภาพสลักที่เกี่ยวกับพุทธประวัติมีเป็นต้นว่าตอนอภิเษกสมรส ตอนทรงพบอุปกาชวักตอนพิมพ์พิลาป (อาจจัดเป็นภาพทงามที่สุดในชุดนี้ได้แผ่นหนึ่ง และอาจศึกษาถึงสถาปัตยกรรมในสมัยนั้นได้ด้วย) ตอนเสด็จลงจากดาวดึงส์ (ปัจจุบันอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร) ตอนทรงทรมานอาฬวกยักษ์ใกล้เมืองอาฬวนคร สำหรับชาดกก็มีบางเช่นเวสสันดรชาดกตอนทรงเรียกกนิษฐาาลิขณมาจากสระน้ำ นอกจากนี้ยังมีภาพอีกหลายภาพซึ่งยังไม่อาจทราบความหมายได้อย่างแน่นอนที่สลักเป็นลวดลายเฉย ๆ ก็มี ที่สลักเป็นรูปคล้ายเจดีย์อยู่กลางแผ่นศิลาก็มี

กู่เปลียนน้อย

กู่เปลียนน้อย บ้านสงเปลือย ตำบลเปลียนน้อย กิ่งอำเภอบะพลอย อำเภอบ้านไผ่ จังหวัดขอนแก่น ตั้งอยู่บนเส้นทางระหว่างอำเภอบ้านไผ่-บรบือ ถัดจากอำเภอบ้านไผ่เข้ามาประมาณ ๑๒ กิโลเมตร มีทางแยกทางด้านขวามือเป็นทางลูกรังเข้าไปประมาณ ๒๓ กิโลเมตร เป็นปราสาทหลังเดี่ยวผสมประตุน้ำหลังทรงทางด้านทิศตะวันออกและตะวันตก ปัจจุบันอยู่ในวัด กรมศิลปากรได้ทำการขุดแต่งยังไม่สำเร็จ แต่ได้ค้นพบทับหลังศิลาหลายชิ้น ลักษณะอยู่ในศิลปะขอมสมัยบาปวน ด้วยเหตุนี้จึงอาจสันนิษฐานได้ว่า กู่เปลียนน้อยสร้างขึ้นในระหว่าง พ.ศ. ๑๕๕๐-๑๖๕๐ เช่นเดียวกัน

วัฒนธรรมบ้านเชียง

วัฒนธรรมบ้านเชียงในปัจจุบันเป็นที่สนใจของประชาชนชาวไทยและต่างประเทศเป็นอันมาก โดยเฉพาะเกี่ยวกับภาชนะดินเผาหลายชิ้นสีแดง เหตุนี้จึงใคร่ขอรวบรวมระยะเวลาเกี่ยวกับเรื่องบ้านเชียงมาลงไว้เสียก่อน

ใน พ.ศ. ๒๕๐๐ นายบรรลุ มนตรพิทักษ์ ชาวบ้านเชียงได้มอบภาชนะดินเผาหลายชิ้นสีให้นายพรหม ศรีสุนากรวิ ครูใหญ่โรงเรียนบ้านเชียง (ประชาเชียงเชิด) เก็บรักษาไว้ให้คนชมที่โรงเรียน ใน พ.ศ. ๒๕๐๓ นายพรหม ศรีสุนากรวิได้มอบภาชนะส่วนหนึ่งให้นายเจริญ พลเดชา ภัณฑารักษ์หน่วยศิลปากรที่ ๗ ของกรมศิลปากร รับไปพิจารณา และใน พ.ศ. ๒๕๐๖ นายพรหมก็ได้ส่งภาชนะดินเผาไปให้หน่วยศิลปากรที่ ๗ อีกเพื่อส่งต่อไปยังกรมศิลปากร ใน พ.ศ. ๒๕๐๕ นายสตีเฟน ยัง บุตรชายของอดีตเอกอัครราชทูตอเมริกันประจำประเทศไทย ซึ่งไปศึกษาเกี่ยวกับชีวิตของชาวบ้าน ในหมู่บ้านเชียง ได้นำภาชนะลายเขียนสีไปให้ ม.ร.ว. พันธุ์ทิพย์ บริพัตร คู ม.ร.ว. พันธุ์ทิพย์ จึงได้แนะนำให้นำไปให้นายชิน อยู่ดี ผู้เชี่ยวชาญวิชาโบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ในกรมศิลปากรพิจารณาความจริงนายชิน อยู่ดี ก็ได้เคยพิจารณาภาชนะดินเผาที่บ้านเชียงมาบ้างแล้วตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๐๕ ใน พ.ศ. ๒๕๑๐ กรมศิลปากรได้เริ่มทำการขุดค้นที่บ้านเชียงโดยมีนายวิทยา อินทโกสัช เป็นผู้ดำเนินการขุดค้น หลังจากนั้นมาชาวบ้านเชียงเองก็ได้ทำการขุดหาภาชนะดินเผาเพื่อทำการขายเป็นรายได้เพิ่มเติมจากการทำนอกส่วนหนึ่ง

การชุดโดยไม่มีควมรุ้นได้ทำลยร่งรอยทงด้นวิขำโบรมคคักกอนประวัติศำสตร์
ในประเทศไทยไปเป็นอนัมก ใน พ.ศ. ๒๕๑๕ กรมศัลปำกรจ้งได้เริ่มทำกำรชุด
คันทบำนเซียงอ๊กกรงหนง และในบนนเองศกำบริหำรของคณะปฏิวัติก็ได้ออก
ประกำศลงวันที่ ๒๓ กรกฎำคม พ.ศ. ๒๕๑๕ หำมกำรลักลอบชุดหำโบรมวตุลฑ
บำนเซียงอยำงเด็ดขำดและศัพทโบรมวตุลฑบำนเซียงในกรรอบกรงอยู่แล้วต้องมำ
แจงและขนท์เบยงนตอกรมศัลปำกรไว้ด้วยทุกขุ่น

ตำบลบำนเซียงตั้งอยู่ในเขตอำเภอนงหนำน จ้งหวัดอุดรชำน แต่เดิมเป็น
ทอยของมณษย์สมัยกอนประวัติศำสตร์ ชงมกำรฝงศพอยใต้และใกล้เคียงกับสถำน
ทอยด้วย รวมทงมกำรฝงเครื่องใช้สอยเชงภำษณะหรือเครื่องมอไว้กับศพ แต่ต่อมำ
กักรำงไป จนกระทั่งในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ รำว พ.ศ. ๒๓๒๓ จ้งมีลำนพว
หนงอพยพจำกเมืองพวนแจงเซียงขำงในประเทสลำว มำตงหลักแห่งทำกินอยู่
ทงตงแพงคอบริเวณบำนเซียงทุกว้น

วัฒนธรรมบำนเซียงในสมัยกอนประวัติศำสตร์ มีทงกำรเพะปลูก เลง
สัตว์ ทอฝำ หลอมโลหะ ทำอำวุธ เครื่องใช้ เครื่องประดับ และกำขำย

ฝำอำจทอด้วยปอ และอำจใช้ลูกกลึงดินเผำทำลวดลายบนฝำ เครื่องโลหะ
มทงหลอด้วยสมถุทและเหล็ก ทหลอด้วยสมถุทเป็นจำพวกอำวุธและเครื่องใช้
เชง ขวำน ใบหอก ทพิ์ และเบ็ด ส่วนเครื่องประดับทำเป็นกำไลแขน กำไล
มอ มีรูปและแบบต่ง ๆ กัน เครื่องเหล็กส่วนมกเป็นเครื่องใช้หรืออำวุธเชง ใบ
หอก หัวลูกศร และขวำน สนิมกำไลสมถุททบำนเซียงนงนสำมรถเก็บรอยขุ่น
ฝำไว้ให้เรำรู้ได้วำเขาใช้ฝำกันแล้ว นอกจำกนยังชวบริกำรอมลัดขำวไว้ทขวำน
และใบหอกเหล็กขำงนอ๊กด้วย กำไลสมถุททบำนเซียงมทงต้นและกลวขำงใน
และขำงวงก็มีลูกกะพรวนตอกับขอบนอก เม็ดหุ้มลูกกะพรวนมีลวดลายประดับ
กำไลต้นขำงมลำนรูปตัวเอสเกยวตอด้กันโดยรอบ ทพิ์พดำนขำวทคนพบทกนมี

ลำนนรูปดอกจันทน์หรือดำนคล้ำยลำนประจำของวัฒนธรรมตงชอนในประเทศไทย
เวยคณำมเหนอชงมออำขรำว ๒,๔๐๐ บมำแล้ว ระหว่างดำนกับทพิ์พมเสนเป็นลวดขัด
เบงวง ๆ โดยรอบ แต่เนอลวดกับเนอโลหะนงนประสำนเป็นเนอเดยวกัน ปลายสุด
ของดำนมีรูปสัตว์รูปรำงคลำยสนัขำล่งเงิน

ภาชนะดินเผาเป็นโบราณวัตถุที่มีชื่อเสียงที่สุดที่บ้านเชียง ภาชนะดินเผาเหล่านี้บนด้วยมือทั้งหมด ไม่ใช่แบบหมุน อาจแบ่งออกได้เป็น ๒ แบบคือ แบบที่ไม่เขียนสี และแบบทึบลายเขียนสี

แบบไม่เขียนสี อาจแบ่งตามรูปทรงออกได้เป็น ๕ แบบคือ

๑. ทรงกลมเหมือนบาตร มีทั้งมีคอและไม่มีคอ
๒. ทรงหมอก้นกลมคอคอด มีทั้งทรงสูงและเตี้ย
๓. ทรงกระถางแบบต่าง ๆ มีทั้งก้นตดและมั้ง
๔. ทรงแจกันหรือพาน
๕. ทรงคนโทนา

แบบเขียนสี อาจแบ่งออกได้ตามรูปทรงเป็น ๕ แบบเช่นเดียวกันคือ

๑. ทรงกระถาง
๒. ทรงแจกัน
๓. ทรงพาน
๔. ทรงหมอก้นกลม
๕. ทรงคนโทนาก้นกลม

จากการขุดค้นปรากฏว่าภาชนะไม่เขียนสีเก่ากว่าภาชนะที่เขียนสี แต่เมื่อปรากฏภาชนะเขียนสีแล้ว ภาชนะไม่เขียนสีก็ยังคงปรากฏอยู่ด้วยแต่น้อยลง ภาชนะเขียนสีมีพื้นสีน้ำตาลอ่อน เหลืองอ่อนจนถึงขาวนวลหรือครีม เขียนด้วยสีแดงที่ได้มาจากดินเทศ (red ochre) ผสมกาวซึ่งคงทำจากยางไม้หรือไขสัตว์อย่างใดอย่างหนึ่ง ลวดลายที่เขียนมีมากมาย ทั้งที่เขียนแบบธรรมชาติเช่นรูปกิ้งก่า แยมู กวาง แมลง รูปคน และลายใบไม้ ลายชนิดอื่นเช่นลายเรขาคณิตก็มีเช่นกันว่าลายสเหลี่ยม สามเหลี่ยม วงกลม ดาวแดง ลายก้านขด ซึ่งอาจกลายมาจากลายนวมือ ลายรูปคล้ายอวัยวะสืบพันธุ์ของหญิงและชาย รูปอวัยวะเพศชายเองได้เคยขุดค้นพบที่บ้านเชียงในบริเวณวัดโพธิ์ศรีในจำหลักด้วยเขาสัตว์ รูปอวัยวะเพศหญิงทำด้วยศิลาเคยขุดพบที่โนนนกทา จังหวัดขอนแก่น ตำแหน่งของรูปจำหลักทั้งสองพบอยู่ห่างจากของศพต่างเพศ คือ อวัยวะเพศชายกับโครงกระดูกหญิงและอวัยวะเพศหญิงกับโครงกระดูกชาย แสดงว่าการเคารพบูชาลัคนั้นเราอาจไม่ได้รับมาจากประเทศอินเดีย เพราะเราได้มีมาแล้วในประเทศไทยตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ นอกจากนั้นยังได้ค้นพบขวานหิน ลูกดินเผากลม ๆ ซึ่งคงใช้เป็นลูกกระสุน เบ้าดินเผาซึ่ง

ใช้หลอมโลหะและเบ้าหินทรายสำหรับหล่อขวานสัมฤทธิ์ และลูกปัดแก้วด้วย

ทางกรมศิลปากรได้ส่งเศษของภาชนะดินเผาหลายชิ้นขึ้นไปให้ศูนย์วิทยาศาสตร์ประยุกต์เพื่องานโบราณคดีในพิพิธภัณฑ์สถานของมหาวิทยาลัยเพนซิลเวเนีย สหรัฐอเมริกา ทดลองหาอายุโดยวิธีเทอร์โมลูมิเนสเซนส์ (Thermoluminescence) ซึ่งใช้เกี่ยวกับความร้อนและแสงสว่าง และได้กำหนดอายุระหว่าง ๕๐๐๐ - ๓๐๐๐ ปีมาแล้ว แต่ที่มหาวิทยาลัยการศึกษานาระในประเทศญี่ปุ่น ได้กำหนดอายุว่าราว ๔๘๐๐ ปีมาแล้ว ภาชนะดินเผาชิ้นเหล่านี้ค้นพบปะปนกับเครื่องมือสัมฤทธิ์ ถ้าอายุที่กล่าวมาแลวนถูกต้อง ก็หมายความว่าอายุสัมฤทธิ์ในภาคเอเชียอาคเนย์หรือในประเทศไทยเราเก่ากว่าที่ในประเทศอินเดียและประเทศจีนเองเสียอีก และอาจเป็นการกลับความรู้อายุได้เชื่อกันมาเป็นเวลานานแล้วว่าความรู้ในการหล่อสัมฤทธิ์ได้เกิดขึ้นในแหลมเอเชียไมเนอร์ก่อน ต่อจากนั้นจึงได้แพร่เข้าไปยังประเทศอินเดียและจีนแล้วจึงแพร่ต่อไปยังภาคเอเชียอาคเนย์ สำหรับโครงกระดูกที่ขุดค้นพบกันนั้น กรมผู้กล่าวว่าเป็นของเชื้อชาติเมลานีเซียนรุ่นต้น (Proto-Melanesian) ได้ เมื่อมีปัญหาอายุเช่นนี้ในปัจจุบันมหาวิทยาลัยเพนซิลเวเนียจึงมีโครงการที่จะทำการขุดค้นที่บ้านเซียงโดยร่วมมือกับกรมศิลปากรเป็นระยะเวลาจนถึง ๕ ปี และในขณะนี้ได้ลงมือกระทำการขุดค้นอยู่แล้วตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๑๓

ด้วยเหตุนี้จึงอาจสรุปได้ว่าที่บ้านเซียงมีมนุษย์อาศัยอยู่มาแล้วหลายสมัยด้วยกัน สมัยแรกสุดเป็นสมัยหินใหม่ ผู้คนใช้เครื่องมือหินเช่นขวานหินขัด สำหรับเป็นอาวุธล่าสัตว์ขนาดเล็กและใช้ขุดดินพรวนดิน ภาชนะดินเผาที่ใช้เป็นภาชนะหลายเชือกทาบ มีสเตา ผู้คนรู้จักการเพาะปลูกเป็นต้นแล้ว ต่อจากนั้นจึงรู้จักทำภาชนะดินเผาก่อนชนิดหนึ่งคือแบบสีดำหลายชนิดซึ่งต่อมามีการแต่งสีบางส่วนแล้วจึงเป็นภาชนะเขนสีทั้งหมด พวกเขาประดิษฐ์หม้อหลายชิ้นเป็นพวกมนุษย์สมัยสัมฤทธิ์คือใช้ทองแดงและดีบุกผสมกันเป็นเครื่องมือ เจริญกว่าสมัยหินใหม่ พวกเขาใช้เครื่องมือทองสมัยเก่าและสมัยใหม่ คือทองเครื่องมือหินและเครื่องมือโลหะ และแม้จะประดิษฐ์ภาชนะหลายชิ้นได้สวยงามแล้ว ก็ยังไม่ถึงภาชนะสเตาหลายเชือกทาบ จากนั้นจึงถึงสมัยที่ใช้ทองสัมฤทธิ์และเหล็ก แต่ก็ยังไม่ถึงภาชนะดินเผาหลายเชือกทาบเช่นเดียวกัน หลังจากนั้นจึงมาถึงสมัยประวัติศาสตร์คือสมัยทวารวดีราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒ หรือราว ๑๔๐๐ ปีมาแล้ว

หลังจากกรมศิลปากรและมหาวิทยาลัยเพนซิลเวเนียได้ร่วมกันทำการขุดค้นที่บ้านเชียง ใน พ.ศ. ๒๕๑๓ และ ๒๕๑๘ แล้วก็ได้ตีพิมพ์เผยแพร่ผลงานของการขุดค้นลงในวารสารเอกซเพดิชั่น (Expedition) ของมหาวิทยาลัยเพนซิลเวเนีย ฉบับที่ ๑๘ เล่มที่ ๔ ค.ศ. ๑๙๗๖ (พ.ศ. ๒๕๑๙) โดยได้แบ่งชั้นดินที่ทำการขุดค้นที่บ้านเชียงออกเป็น ๓ ระดับหรือ ๓ สมัย ตั้งแต่ชั้นบนลงไปถึงชั้นล่างดังต่อไปนี้

ชั้น	ของที่พบ	อายุ	สมัย
ชั้นที่ ๓ (บนสุด)	เครื่องสำริด เครื่องลายครามจีน เครื่องดินเผาทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือ	ราว ๒๐๐-๔๐๐ ปีมาแล้ว	สมัยประวัติศาสตร์
ชั้นที่ ๒	ภาชนะดินเผาขัดและเคลือบด้วยยาชาสแดง	ราว ๒,๒๕๐-๒,๓๐๐ ปีมาแล้ว	สมัยก่อนประวัติศาสตร์ หลังสุดที่บ้านเชียง คือ สมัยเหล็ก ค้นพบลูกปัดแก้ว
ชั้นที่ ๕	ภาชนะเขียนสี	ราว ๒,๕๐๐-๓,๐๐๐ ปีมาแล้ว	สมัยสัมฤทธิ์และเหล็ก
ชั้นที่ ๔	ภาชนะมลายสลักและเขียนสีลายเรขาคณิตและลายกานขด	ราว ๒,๓๐๐-๓,๖๐๐ ปีมาแล้ว	สมัยสัมฤทธิ์และเริ่มมีเหล็กปะปนบ้าง
ชั้นที่ ๓	ภาชนะลายเชือกทาบและลายสลักรูปกานขด	ราว ๔,๐๐๐ ปีมาแล้ว	สมัยสัมฤทธิ์
ชั้นที่ ๑ และ ๒ (ล่างสุด)	ภาชนะสีดำและสีเทา มีการขัดและสลักรวมทั้งลายเชือกทาบ บางชนิดไม่มีลายประดับ	ราว ๔,๕๐๐-๕,๖๐๐ ปีมาแล้ว	ได้ค้นพบหัวหอกสัมฤทธิ์ และกำไลมอ กำไลเทาสัมฤทธิ์

อย่างไรก็ตามผู้รูปร่างท่านที่ไม่เห็นด้วยกับการกำหนดอายุโดยการใช้อุณหภูมิ ๑๔ ดังกล่าว และกล่าวว่าที่บ้านเชียงนั้นเป็นท่งศพมาแต่ก่อน ด้วยเหตุนี้จึงไม่มีชั้นดินที่แน่นอน เพราะมีการขุดฝังศพกันอยู่เสมอ ทำให้ชั้นดินคลาดเคลื่อนได้โดยง่าย บางท่านก็ยอมรับอายุของวัฒนธรรมบ้านเชียง แต่กล่าวว่าวัฒนธรรมบ้านเชียงนั้นจำกัดอยู่เฉพาะบนที่ราบสูงโคราชเท่านั้น มิได้แพร่หลายไปไกลมาก เช่นในระยะเดียวกันนั้นเองที่บ้านเก่า อำเภอมือง จังหวัดกาญจนบุรีก็ยังคงเป็นสมัย

หินใหม่อยู่ ยังมีได้เข้าสู่สมัยสัมฤทธิ์

โบราณวัตถุสถาน จังหวัดสกลนคร

จังหวัดสกลนครตั้งอยู่ทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย อาณาเขตทิศเหนือจดจังหวัดหนองคายและนครพนม ทิศตะวันออกจดจังหวัดนครพนม ทิศใต้จดจังหวัดกาฬสินธุ์ ทิศตะวันตกจดจังหวัดอุดรธานี ภูมิประเทศทางตอนเหนือ ตะวันออก ตะวันตก และตอนกลาง ส่วนมากเป็นที่ราบและหนองน้ำ ตอนใต้เป็นที่อกเขาตลอดไปจนสุดเขต

เมืองสกลนครเป็นเมืองโบราณ คงตั้งขึ้นในสมัยทวารวดีเป็นใหญ่ ยังปรากฏซากโบราณสถานสมัยทวารวดีอยู่หลายแห่ง มีตำนานกล่าวไว้ว่าเดิมมีโอรสเจ้ากรุงอินทปัตต์ (ขอม) องค์หนึ่งชื่อขุนขอม พบบริวารมาสร้างเมืองอยู่ที่หนองหานซึ่งเป็นหนองน้ำใหญ่ แต่คงขยับอยู่แก่เมืองอินทปัตต์ ขุนขอมมีโอรสองค์หนึ่งชื่อสรุออก ได้เป็นเจ้าเมืองต่อจากขุนขอม เจ้าสรุออกมีโอรส ๒ องค์ชื่อบึงและองค์หนึ่งชื่อกำแดงองค์หนึ่ง ต่อมาเกิดทำสงครามขึ้นกับพระยานาคชอธนะมุล พระยานาคบันดาลให้เมืองเจ้าสรุออกจมลงเกิดน้ำท่วมใหญ่ เจ้าสรุออกจมน้ำตาย เจ้าบึงและเจ้ากำแดงหนีไปพักอยู่ที่ทิศใต้หนองหาน จึงไปตรวจหาที่สร้างเมืองใหม่ พบทำเลดีที่คูน้ำรอดเชิงชุม จึงสร้างเมืองลงในที่นั้น ให้ชื่อว่าเมืองหนองหานตามเดิม แล้วตั้งการอภิเษกเป็นเจ้าเมือง มีนามว่าพระยาสุวรรณบึงและ มีมเหสีชื่อนางนารายเเจงเวง พระยาสุวรรณบึงและได้สร้างพระเจดีย์สวมรอยพระพุทธรูป ๔ รอยลงไว้ที่คูน้ำรอดเชิงชุม (คือวัดธาตุศาสดารามในเมืองสกลนคร) นางนารายเเจงเวงได้สร้างพระธาตุนางเวง (พระธาตุนารายณ์เเจงเวง) ไว้ที่สวนนอกเมือง เมื่อพระยาสุวรรณบึงและถึงแก่กรรมแล้วก็มีผู้ปกครองต่อมา ภายหลังครั้งหนึ่งเกิดฝนแล้งไป ๑ ปี ราษฎรอดอยากพากันทิ้งเมืองอพยพไปอยู่ประเทศเขมร เมืองหนองหานร้างอยู่นาน จนราษฎรที่ยังอยู่ในเมืองนั้นไม่เรียกว่าเมือง เรียกกันแต่ว่าบ้านธาตุเชิงชุม

ต่อมาภายหลังในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ จะเป็นรัชกาลไหนไม่ปรากฏไปรด ๆ ให้อุปฮาดเมืองกาฬสินธุ์มารักษาบ้านธาตุเชิงชุมอยู่หลายปี จนมีราษฎร

มาตงบ้านเรือนอยู่มากจน จึงทรงตั้งอุปฮาดเมืองกาฬสินธุ์เป็นพระธานเจ้าเมือง
หนองหาน เปลี่ยนชื่อเป็นเมืองสกลทวาม ถึง พ.ศ. ๒๓๙๑ ในสมัยรัชกาลที่
๓ จึงเปลี่ยนชื่อเป็นสกลนคร

พระธาตุเชิงชุม พระธาตุเชิงชุมตั้งอยู่ในตัวเมืองสกลนคร องค์
พระธาตุปัจจุบันเป็นเจดีย์อูฐสร้างตามแบบพนมเมืองคล้ายพระธาตุพนม กงสร้าง
ขึ้นในสมัยอยุธยา ภายในมีพระปรารักษ์ขอมขนาดเล็กตั้งอยู่ พระปรารักษ์องค์นี้
ก่อด้วยศิลาแลง มีจารึกภาษาขอมอยู่บนหลังประตูด้านขวาซึ่งมีอายุอยู่ในราวพุทธ
ศตวรรษที่ ๑๖ เหตุนี้จึงอาจสันนิษฐานได้ว่าพระปรารักษ์ขอมองค์นี้กงสร้างขึ้น
ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖ น่าเสียดายที่ไม่มีลวดลายเครื่องตกแต่งอย่างใดเลย
และต่อมาในสมัยอยุธยาจึงได้มาสร้างพระเจดีย์แบบพนมเมืองคร่อมลงไปอีกชั้นหนึ่ง
ทางทิศตะวันออกก่อคานหนามวิหารสร้างอยู่ชิดกับเจดีย์ แต่ยังคงมีประตูอยู่ด้าน
หลังพระประธานสามารถเดินเข้าไปภายในเจดีย์ได้

พระธาตุนารายณ์เจงเวง ได้กล่าวถึงตำนานมาข้างต้นแล้ว ฉะนั้นในที่
นี้จะกล่าวเฉพาะทางด้านโบราณคดีเท่านั้น พระธาตุนารายณ์เจงเวงเป็นปรารักษ์ขอม
ก่อด้วยศิลาทราย ถิ่นนำไปเปรียบเทียบกับศิลปะขอมในประเทศกัมพูชา ก็อาจกล่าว
ได้ว่าอยู่ในปลายศิลปะขอมแบบบาปวนระหว่าง พ.ศ. ๑๖๐๐ - ๑๖๕๐ ก่อขึ้น
ปราสาทนครวัดเล็กน้อย พระธาตุนารายณ์เจงเวงเป็นปรารักษ์ขอมที่งาม มีขนาด
เล็ก และมีฐานเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าขนาดประมาณ ๓×๓ เมตร ทั้งนี้เพราะเหตุว่า
เมืองที่ปรารักษ์จะสร้างเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสแต่ก็มีมุขยื่นออกมาข้างหน้าทางทิศตะ
วันออก ทับหลังทางทิศตะวันออกเป็นรูปพระกฤษณะกำลังทรงประลองกำลัง และ
หน้าบันด้านบนเป็นรูปพระศิวนาฏราชหรือพระอิศวรกำลังทรงพ่อนรำ มีเทวดานั่ง
ประนมมือเป็นแถวอยู่เบื้องล่าง ในถلعันมีรูปพระคเณศซึ่งมีเศียรเป็นช้างรวมอยู่
ด้วยทางด้านขวาของผู้ชม ทับหลังทิศเหนือสลักเป็นภาพพระกฤษณะกำลังทรง
ประลองกำลังเช่นเดียวกัน ศิวาทรงซึ่งเป็นล้าโจงกระเบนต้นจับเป็นราวชักชายออกมา
มากเหนือบนเอดด้านขวาแสดงให้เห็นว่าอยู่ในตอนปลายศิลปะขอมแบบบาปวนราว
ระหว่าง พ.ศ. ๑๖๐๐ - ๑๖๕๐ ดังกล่าวมาแล้ว หน้าบันด้านบนสลักเป็นภาพพระนา
รายณ์บรรทมสินธุ์แต่น่าเสียดายที่ชำรุดไปมาก กรอบของหน้าบันสลักเป็นรูปนาคที่
ยังไม่เรียบร้อยและมีลวดลายที่กลายงูจริงๆ ซึ่งอยู่ในปลายศิลปะแบบบาปวนเช่นเดียวกับ

กัน นอกจากนี้ประตูหลอกซึ่งมีอยู่ทั้งสามด้านก็แสดงให้เห็นว่าอยู่ในสมัยเดียวกันด้วย เพราะบานประตูศิลาแต่ละบานสลักเลียนแบบเครื่องไม้ ในขณะที่เดียวกันแผ่นกลางบานประตูมีขนาดเล็กกลมมีกรอบเล็ก ๆ ล้อมรอบหลายกรอบ แต่ก็ยังไม่เล็กเท่ากับที่ปราสาทนครวัดหรือปราสาทบาเยนอันอยู่ในปลายศิลปะขอม

สรุปแล้วพระธาตุนารายณ์เจงเวงคงสร้างขึ้นในศาสนาพราหมณ์ลัทธิไศวนิกายทันทีต่อพระอิศวรเป็นใหญ่ราวระหว่าง พ.ศ. ๑๖๐๐-๑๖๕๐ และอาจจัดเป็นปราสาทขอมในสมัยนั้นทางทิศสุดแห่งหนึ่งในประเทศไทย เศษศิลาต่างๆที่ทางวัดได้รวบรวมไว้ทางทิศเหนือของพระธาตุฯ ก็สื่อให้เห็นจากลวดลายที่สลักว่าอยู่ในสมัยเช่นเดียวกันด้วย

โบราณวัตถุสถานในเขตจังหวัดนครพนม

จังหวัดนครพนมตั้งอยู่ทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย ทิศเหนือจดจังหวัดหนองคาย ทิศตะวันออกจดแม่น้ำโขง ทิศใต้จดจังหวัดอุบลราชธานี ทิศตะวันตกจดจังหวัดสกลนคร ภูมิประเทศตอนเหนือเป็นทิวเขาดอนโตมเทือกเขา นอกนั้นเป็นทิวเขา ตอน ๆ เป็นป่าและห้วยหนองบึง จังหวัดนครพนมอยู่ชายแดนตรงข้ามกับเมืองท่าแขก ประเทศลาว เป็นเมืองด่านและชุมทางสำคัญทั้งทางบกทางน้ำ เป็นท่าเรือติดต่อกับเมืองต่างๆตามฝั่งแม่น้ำโขง

พระธาตุนพนม พระธาตุนพนมเป็นธาตุเจดีย์ รูป ๔ เหลี่ยมก่อด้วยอิฐ มีลวดลายงดงามมาก ฐานวัดโดยรอบ ๖๔ เมตร เดิมสูง ๔๓ เมตร แต่ในปัจจุบันได้บูรณะเพิ่มเติมจนสูง ๕๗ เมตร ยอดหุ้มทองคำประดับพลอย เป็นพระธาตุเจดีย์ที่สำคัญที่สุดองค์หนึ่งทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย ตามตำนานกล่าวว่าพระกัศสปกับพระอรหันต์ ๕๐๐ องค์ พระยาอินทปัตต์ พระยากำแดง และพระยาจตุพันธ์พรหมทัตต์ ได้ร่วมกันสร้างเพื่อบรรจุพระอรุณรักษาตุ (กระดูกหน้าอก) ของพระพุทธองค์ภายหลังที่เสด็จเข้าสู่ปรีณิพพานและถวายพระเพลิงพระพุทธสรีระแล้ว มีศัลยาจารย์ว่าได้ปฏิสังขรณ์เมื่อ พ.ศ. ๑๕๗๖ และ พ.ศ. ๒๕๑๗

กล่าวทางด้านโบราณคดีเราอาจค้นหาอายุของพระธาตุนพนมได้จากภาพสลักบนอิฐซึ่งคงมีมาตั้งแต่แรกสร้าง พระธาตุนพนมมีฐานเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสกว้างยาวด้านละ ๑๖ เมตร ยอดเป็นรูปสอปเขาหากันตามแบบเจดีย์พนเมืองตามแถบนั้น

หรือที่เรียกว่าเจดีย์ลาว บนส่วนยอดของเจดีย์มัลลดาเลย์ประดับอย่างสวยงามแต่ก็
เพ่งมาสร้างชนเมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๓ นี้เอง พร้อมทั้งได้เพิ่มยอดเดิมให้สูงขึ้นอีก ๑๔
เมตรด้วย เหตุนี้การพิจารณาทางด้านโบราณคดีจึงอาจพิจารณาได้เฉพาะจากภาพ
สลักบนอิฐของเก้านามฐานเท่านั้น

ทิวมของฐานโดยรอบสลักเป็นภาพการล่าสัตว์ เช่น กวาง หมู และกวาง(?)
ซึ่งมอยทั้งสองด้านของมุม เป็นภาพคนขางและขมาสลักกันทางทางด้านบนและ
ด้านล่าง ลายเบื้องหลังเป็นลายก้านขดคล้ายเมฆ ลายบนหน้าบันประตูทางทิศ
ตะวันออกขงเป็นทิศสำคัญได้หายไปหมดแล้ว คงเหลือแต่สิ่งห่ประกอบอยู่สองข้าง
ทางทิศใต้ลายบนหน้าบันประตูเป็นภาพพระอิศวรทรงโค มีบริวารและสัตว์ประกอบ
มีสิ่งประดับอยู่ ๒ ข้าง ลายบนหน้าบันประตูทางทิศตะวันตกเป็นรูปพระพรหม
พักตร์เดยวงแทน หัตถ์ขวาถือลูกประคำ มีหงส์ ๓ ตัวประกอบอยู่หน้าแทน มี
บริวารประกอบและมีสิ่งห้อยภายนอกอก หน้าบันประตูทิศเหนือเป็นรูปพระนารายณ์
ทรงครุฑอยู่กลาง มีเทวดาล้อมรอบเป็นบริวาร มีพระอาทิตย์และพระจันทร์หัตถ์
ถือดอกบัวอยู่ภายในวงกลมสองข้าง และมีสิ่งประดับอยู่ทั้งสองข้างอีกเช่น
เดียวกัน

ถ้าเราจะนำเอาภาพสลักเหล่านี้ โดยเฉพาะภาพพระนารายณ์ทรงครุฑ ภาพ
สิงห์ และเสาที่ใช้ประดับข้างประตู ไปเปรียบเทียบกับศิลปะของประเทศข้างเคียง
ที่อาจกำหนดอายุได้อย่างค่อนข้างแน่นอนเช่นศิลปะขอมและศิลปะจาม เราก็จะเห็น
ว่าคล้ายคลึงกับศิลปะขอมแบบกเลน (ราว พ.ศ. ๑๓๕๐-๑๔๐๐) และแบบพระโค
(ราว พ.ศ. ๑๔๐๐-๑๔๕๐) เหตุนี้จึงอาจสันนิษฐานได้ว่าพระธาตุพนมคงสร้างขึ้น
ในระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๔-๑๕ และถ้ากำหนดดังนี้แล้วก็จะเห็นว่าไม่ขัดกับ
จารึก พ.ศ. ๑๙๓๖ และ ๒๑๕๗ ที่กล่าวว่าการบูรณะดังกล่าวมาข้างต้น

พระธาตุพนมเป็นพระเจดีย์ที่ได้รับการเคารพบูชาอย่างขงทางภาคตะวันออก
เฉียงเหนือของประเทศไทย แต่ต่อมาที่ชำรุดทรุดโทรมลงตามกาลเวลา และ
ในเดือนสิงหาคม พ.ศ. ๒๕๑๘ เนื่องจากฝนตกหนักและส่วนล่างของพระเจดีย์ขง
เป็นของเดิมทาน้ำหนักยอดขงเพิ่มเติมขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๓ ไม่ได้จึงหักพังลง เป็น
ที่น่าเสียดายและเศร้าสลดใจแก่พุทธศาสนิกชนขงนัก อย่างไรก็ตามรัฐบาลไทยใน
ขณะนั้นได้ตั้งคณะกรรมการขงคณะหนึ่งโดยมีกรมศิลปากรเป็นเจาหน้าทาเนินการ
ได้ทำการขุดค้นภายใน และได้ค้นพบว่าแต่เดิมเป็นปราสาทขอมขงคงสร้างขึ้นใน
ศาสนาพราหมณ์พร้อมกับภาพสลักบนอิฐดงที่ใดกล่าวมาแล้วในราวพุทธศตวรรษที่

๑๔-๑๕ ต่อมาจึงได้มาเปลี่ยนแปลงแก้ไขเป็นเจดีย์ในพุทธศาสนา และในต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๓ (ร่วมรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช) พระครูโพนเสม็ดซึ่งเป็นพระภิกษุลาวจึงได้มาบูรณะต่อยอดขึ้นให้เป็นแบบดังในปัจจุบันนี้ พร้อมกับบรรจุพระสารีริกธาตุและลานทองเล่าเรื่องการบูรณะไว้ในยอดเจดีย์ด้วย

กรมศิลปากรได้ทำการบูรณะพระธาตุพนมตามแบบเดิมแล้วเสร็จสมบูรณ์เมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๒ สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (วาสน์ วาสโน) ได้เสด็จทรงเป็นประธานประกอบพิธียกฉัตรทองคำเมอวันที่ ๒๒ มีนาคม และพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ได้เสด็จพระราชดำเนินไปทรงบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ และแผ่นทองคำจารึกประวัติพระธาตุพนมเมื่อวันที่ ๒๓ มีนาคม เป็นอันว่าพระธาตุพนมได้กลับมาเป็นปูชนียสถานที่สำคัญที่สุดแห่งหนึ่งทางพุทธศาสนาในประเทศไทยต่อไป

โบราณวัตถุสถาน ในเขตจังหวัดอุบลราชธานี

วัดสุภานุรามวรวิหารและวัดทุ่งศรีเมือง

หน้าพระอุโบสถวัดสุภานุรามวรวิหารมีทับหลังศิลาที่สำคัญอยู่แผ่นหนึ่งขนาด ๑.๖๓ x ๐.๑๒ x ๐.๔๘ เมตร ทับหลังชิ้นนี้เป็นทับหลังขอมสมัยระหว่างดลาลบรวิตหรือธาราบรวิตและสมโบร์ไพรกุก อายุราวระหว่างกลางพุทธศตวรรษที่ ๑๒ ดังจะเห็นได้ว่าตรงกลางมีรูปวงไข่ซึ่งภายในมีรูปสิงห์กำลังนั่ง สองข้างมีวงโค้งด้านละวง ตรงปลายมีรูปมกร (จระเข้แต่มีวงเหมือนช้าง) กำลังหันหน้าเข้าภายในอมวงโค้งนั้น ได้มกรมีฐานรองรับ ได้วงโค้งมีลายพวงมาลัยและอุบะ อุบะพวงกลางเป็นพวงที่ใหญ่ที่สุด ภายในลายพวงมาลัยมีลายใบไม้รูปสามเหลี่ยมและเหนือวงโค้งก็มีลายใบไม้มีวงตั้งขึ้นไป สำหรับทับหลังศิลาของขอมสมัยดลาลบรวิตหรือธาราบรวิต (น้ำวน) ซึ่งมีมาก่อนหนานคนพบแถบริมแม่น้ำโขง

และค้นพบในประเทศไทยทั่วท้องทั่ว จังหวัดจันทบุรี บางนันทน์ (ปัจจุบันชนนันทน์
รักษาอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร) ตรงกลางภายในรูปร่างไข่มุกเป็น
รูปกรวยขนุนขนาด สองข้างซึ่งคงมีวงโค้ง ๒ วงและมกร ๒ ตัวหันหน้าเข้าภายใน
อมวงโค้งอยู่อย่างเดิม แต่สิ่งที่แปลกออกไปก็คือมกร ๒ ตัวนี้ไม่มีฐานรองรับ ภาย
ในพวงมาลัยเบื้องล่างก็ยังไม่มลายไปไม่รูปสามเหลี่ยมปรากฏ สำหรับที่หลังขอม
สมัยสมโบร์ไพรกุก (ราว พ.ศ. ๑๕๕๐ - ๑๖๐๐) ซึ่งต่อจากที่หลังที่หน้าพระอุโบสถ
วัดสุปฏิญารามนี้ ผมนึกในการสลักหิน ตรงกลางที่หลังประกอบด้วยวงโค้งเล็กๆ
๔ วง ซึ่งมีลายพันธุ์พฤกษา (ใบไม้ดอกไม้) ประกอบและมีลายลูกประคำเป็นแนว
ขอบ มีวงรูปไข่ ๓ วงอยู่หว่างวงโค้งเล็กๆ ๔ วงเหล่านั้น กลางวงรูปไข่มุกเป็นรูป
เทวดาทรงพาหุเช่นพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ เทวดาทรงมา เป็นต้น มกรที่
ปลายทั้งสองด้านของที่หลังมีคันทและบางครั้งก็คายสิงห์ออกมาด้วย มกรนี้ยื่นอยู่
เหนือฐานหรือแท่นซึ่งใช้สำหรับสวมบนยอดของเสาประดับกรอบประตู พวงอุบะ
ขนาดใหญ่มีขนาดเท่ากันหมด ๓ พวง แม้สำหรับพวงตรงกลาง ภายใตพวงมาลัย
มีลายใบไม้รูปสามเหลี่ยม และเหนือวงโค้งก็มีลายใบไม้เล็กๆ ที่หลังสมัยสมโบร์
ไพรกุกนั้นจะเป็นต้นเคี้ยวของที่หลังขอมในสมัยต่อมา ด้วยเหตุนี้จึงอาจกล่าวได้ว่า
ที่หลังหน้าพระอุโบสถวัดสุปฏิญารามนี้เป็นที่หลังหัวเดียวหัวต่อระหว่างสมัยลาลา
บรวิตและสมโบร์ไพรกุก และคงมีอายุอยู่ในราวกลางพุทธศตวรรษที่ ๑๖ แต่น่า
เสียดายที่วามเมื่อคนนำมาถวายสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ (ติสโสอัน) อดีเจ้าอาวาส
วัดบรมนิวาสและวัดสุปฏิญาราม ท่านไม่ได้ตามหรือจดไว้ว่ามาจากที่ใด จึงไม่อาจ
ค้นหาตัวปราสาทได้ ความจริงอาจนับได้ว่าเป็นที่หลังขอมชนเก่าที่สุดชิ้นหนึ่ง
ที่เคยค้นพบในประเทศไทยหลังจากที่หลังซึ่งค้นพบ ณ วัดทองทั่ว จังหวัดจันทบุรี
เล็กน้อย วัดสุปฏิญารามยังมีเสาศีลาประดับปราสาทขอมที่สำคัญอยู่อีกหลัหนึ่ง
สูง ๑.๑๕ เมตร สลักทั้งสองด้าน ด้านหนึ่งสลักเป็นรูปทวารบาลยืนถือตะบองอยู่
ใต้ลายกำปู และอีกด้านหนึ่งสลักเป็นรูปเทพธิดายืนอยู่ใต้ลายกำปูอีกเช่นเดียว
กัน ภาพเทพธิดาอาจทำให้กำหนดอายุได้อย่างแน่นอน ก็อยู่ระหว่างศิลปะขอม
สมัยบาปวน (ราว พ.ศ. ๑๕๕๐ - ๑๖๕๐) และสมัยนครวัด (ราว พ.ศ. ๑๖๕๐ - ๑๗๐๐)
เพราะเหตุว่านางมีผางจบเป็นริ้วและมีชายผ้ายาวพาดอยู่เหนือขอมอดด้านซ้าย มีนกแก้ว
เกาะอยู่บนไหล่ซ้าย และมีชวาลอดอกบัว คล้ายกับภาพเทพธิดาที่ปราสาทบ้าน
ระแงง อำเภอศีขรภูมิ จังหวัดสุรินทร์ สำหรับทรงผมนั้นเกล้าตามแบบเทพธิดา
ที่ปราสาทนครวัดแล้ว ด้วยเหตุนี้จึงคงสลักกันในราวกลางพุทธศตวรรษที่ ๑๖

แต่ก็ไม่สามารถทราบได้กว่าย้ายมาจากที่ใด นอกจากนี้ยังมีโบสถ์สมัย
ทวารวดีตอนปลายสลักเป็นรูปเจดีย์และธรรมจักรบนเสาอย่างคร่าว ๆ อยู่ตรงกลาง
อีก รวมทั้งรูปพระคเณศศิลาสมัยลพบุรีซึ่งก็ชำรุดไปเสียมากแล้วด้วย และยังมี
เศษจารึกอกบางหลักซึ่งเข้าใจยังไม่ใครได้เคยอ่านอีก ปัจจุบันโบราณวัตถุ
เหล่านี้ตั้งอยู่บนฐานสมัยใหม่ซึ่งใช้เป็นที่บรรจุอัฐิ และยังมีรูปจำลองของโบราณ
วัตถุเหล่านี้ เช่น ทับหลัง เสาสลัก ตั้งอยู่บนฐานอีกหลายแห่ง ใช้เป็นที่บรรจุอัฐิ
รอบพระอุโบสถเช่นเดียวกัน

จากนั้นขอเข้าไปชมหอไตร ๆ หรือหอพระไตรปฏิภนซึ่งสร้างอยู่กลางสระที่
วัดทุ่งศรีเมืองกลางตัวเมืองอุบลราชธานี เป็นอาคารสร้างด้วยไม้ตั้งอยู่บนเสาสูง
กลางสระ มีห้องอยู่ตรงกลางและมีระเบียงล้อมรอบ ลวดลายจำหลักไม้ โดยเฉพาะ
คันทวยงดงาม อาจสร้างขึ้นในปลายสมัยอยุธยาหรือต้นรัตนโกสินทร์ กรมศิลปากร
ได้ขุดสระแห่งนี้ไว้แล้ว สมควรได้รับการซ่อมแซมอย่างยิ่ง

วัดสระแก้ว

วัดนี้ตั้งอยู่ใกล้กับแก่งสะพือ ภายในวัดมีทับหลังศิลาตั้งอยู่
หน้าพระอุโบสถ ขนาด ๑.๓๕ x ๐.๓๘ x ๐.๘๑ เมตร มีบางท่านกล่าวว่าอยู่ในศิลปะ
ขอมสมัยสมโบร์ไพรกุก ก็อร่ามปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๒ แต่เนื่องจากมีแต่ลวดลาย
พื้นรูปฤๅษี เช่นพวงมาลัยยอบะ ลายรูปคนรูปสัตว์และวงโค้งตรงกลางได้หายไป
หมดแล้ว ข้าพเจ้าจึงเห็นว่าน่าจะจัดอยู่ในศิลปะขอมสมัยไพรกุกเมงราวต้นพุทธศตวรรษ
ที่ ๑๓ มากกว่า นอกจากนี้ยังมีฐานศิลาสำหรับตั้งประติมากรรม และเศษจารึก
ซึ่งคงยังไม่มีผู้ใดได้อ่านและอาจมีอายุอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ ๖๒-๑๓ ตั้งอยู่ในวัด
นี้นอก ได้สอบถามผู้เฒ่าในวัดนั้น บอกว่าแต่ก่อนมีปราสาทศิลาลึก ๆ ตั้งอยู่
บนลานภายในบริเวณวัดทางด้านหน้า แต่เจ้าอาวาสองค์ก่อนได้รื้อลงเสียแล้ว
ปัจจุบันก็ยังคงมีแท่งศิลาวางอยู่ในวัดตรงบริเวณนั้นเป็นจำนวนมาก เป็นที่น่าเสย
ดายอย่างยิ่ง เพราะมีถนนเรากงจะได้เห็นปราสาทขอมที่เก่าที่สุดแห่งหนึ่งใน
ประเทศไทยซึ่งยังคงตั้งอยู่เป็นแน่

สำนักสงฆ์สังขชัย

ทางฝั่งตะวันออก (ด้านซ้าย) ของแม่น้ำมูลก่อนที่จะไหลไปบรรจบกับแม่น้ำโขง มีสำนักสงฆ์สังขชัยตั้งอยู่ มีถ้ำหรือเพิงผาใหญ่สร้างพระพุทธรูปไสยาสมयीใหม่ขนาดใหญ่ไว้ภายใน มีบันไดเดินขึ้นไปยังยอดเขาได้ซึ่งเป็นที่หินราบกว้างใหญ่ดังงาม มีพันธุ์ไม้นานาชนิดเป็นหย่อม ๆ เหมือนกับบริเวณด้านหลังของพระพุทธบาทบัวบก อำเภอบ้านฝ่อ จังหวัดอุดรธานี อย่างยิ่ง ในบริเวณแถบแม่น้ำมูลตอนนั้นได้ค้นพบจารึกของพระเจ้าจิตรเสน - มเหศวรมัน พระราชาแห่งอาณาจักรขอมรุ่นต้นหรืออาณาจักรเจนละในราวกลางพุทธศตวรรษที่ ๑๒ หลายหลัก เพราะตั้งอยู่ไม่ห่างจากเมืองจำปาศักดิ์ในประเทศลาวอันเป็นสถานที่ตั้งดั้งเดิมของอาณาจักรเจนละเท่าใดนัก ณ ที่นั้นมีปราสาทขอมที่วัดกเป็นเทวาลัยที่สำคัญ พระองค์คงจะได้ทรงแผ่อาณาเขตขึ้นมาตามลำแม่น้ำมูลเป็นแน่ จารึกที่ค้นพบได้กล่าวถึงการสร้างสิวลึงค์และโค่นทิวของพระองค์เพราะพระองค์ทรงนับถือศาสนาพราหมณ์ ลัทธิไสวนิกายที่นับถือพระอิศวรเป็นใหญ่ ได้ค้นพบ ๒ หลักซึ่งยังคงอยู่ที่บ้านคันทเวกดา ทางฝั่งตะวันตก (ด้านขวา) ของแม่น้ำมูลและอีกหลักหนึ่งสลักอยู่บนฐานสิวลึงค์ในถ้ำพระบนฝั่งแม่น้ำมูลฝั่งตะวันตก (ด้านขวา) เช่นเดียวกัน จารึกเหล่านี้ล้วนสลักในภาษาสันสกฤตทั้งสิ้น

ตอนเหนือของแม่น้ำมูลไม่ห่างจากสำนักสงฆ์สังขชัยนัก มีแก่งตะนะซึ่งเป็นที่แก่งเล็ก ๆ ที่ค่อนข้างสวยงามพอใช้

โบราณวัตถุสถานในเขตจังหวัดกาฬสินธุ์

จังหวัดกาฬสินธุ์ตั้งอยู่ทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย อาณาเขตทิศเหนือจดจังหวัดสกลนครและอุดรธานี ทิศตะวันออกจดจังหวัดนครพนม ทิศใต้จดจังหวัดมหาสารคามและร้อยเอ็ด ทิศตะวันตกจดจังหวัดขอนแก่น ภูมิประเทศเป็นที่ราบเหมาะแก่การทำนาและทำไร่ มีป่าเขาสลับบ้างเป็นบางตอน

เมืองกาฬสินธุ์เดิมเป็นเพียงหมู่บ้าน ซึ่งราษฎรชาวเวียงจันทน์ท้าว
โสมพะมิตรเชื้อสายเจ้าเมืองเวียงจันทน์เป็นหัวหน้า ได้อพยพครอบครัวมาไพร่
ราษฎรจำนวนหนึ่ง ๕๐๐๐ คนข้ามภูพานมาเห็นทำเลที่ริมแม่น้ำป่าสักคงสงเปลือย
เป็นภูมิประเทศที่เหมาะสมเพราะอยู่ใกล้ลำน้ำ และมีแก่งที่เรียกว่าแก่งส้มโฮง (แก่ง
สำโรง) เป็นบริเวณกว้างขวาง มีน้ำใสสะอาด จึงตั้งหมู่บ้านขึ้นทันที อยูราว ๑๐
ปี ใน พ.ศ. ๒๓๓๔ เจ้าเมืองร้อยเอ็ดได้นำท้าวโสมพะมิตรเข้าเฝ้าพระบาทสมเด็จพระ
พุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ในพ.ศ. ๒๓๓๖ จึงโปรดฯ ให้ยกบ้านแก่งส้มโฮงขึ้น
เป็นเมืองกาฬสินธุ์ และโปรดฯ ให้ท้าวโสมพะมิตรเป็นพระยาชัยสุนทรเจ้าเมือง
กาฬสินธุ์ ท้าวคำหล้าเป็นอุปฮาด ใน พ.ศ. ๒๔๕๕ สมัยรัชกาลที่ ๖ เปลี่ยนคำว่า
เมืองเป็นจังหวัด ในครั้งนั้นจังหวัดกาฬสินธุ์ขึ้นอยู่กับมณฑลร้อยเอ็ด ใน พ.ศ.
๒๔๗๕ ยุบจังหวัดกาฬสินธุ์ลงเป็นอำเภอขึ้นจังหวัดมหาสารคาม และใน พ.ศ.
๒๔๙๐ ยกฐานะอำเภอกาฬสินธุ์ขึ้นเป็นจังหวัดอีกครั้งหนึ่ง

เมืองฟ้าแดดสูงยาง

เมืองฟ้าแดดสูงยางตั้งอยู่ที่หมู่บ้านเสม้า ตำบลหนองแปน
อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์ เป็นเมืองโบราณสมัยทวารวดี แผนผังเป็นรูป
ไข่ กำแพงเมืองประกอบด้วยเชิงเทินดิน ๒ ชั้นมีคูอยู่กลาง กว้างประมาณ ๑๘
เมตร เชิงเทินดินสูงประมาณ ๒-๓ เมตร และกว้าง ๖ เมตร บริเวณเมืองวัดโดย
รอบยาวประมาณ ๕ กิโลเมตรและกว้างประมาณ ๑๓๕๐ เมตร ประตูเมืองยังไม่
ทราบแน่นอนว่าอยู่ที่ใดแน่ ทางทิศเหนือภายในตัวเมืองอาจเคยเป็นเมืองเก่ามาก่อน
เพราะยังมีคูและเชิงเทินดินปรากฏอยู่ ก่อนไปทางทิศตะวันออกภายในเมืองมี
พระธาตุยาคูซึ่งเป็นเจดีย์ ๘ เหลี่ยมสมัยอยุธยาสร้างซ้อนอยู่เหนือฐานเจดีย์สมัย
ทวารวดี ปัจจุบันกรมศิลปากรได้ทำการขุดแต่งแล้ว และในบริเวณนี้ยังมีซากของ
เจดีย์สมัยทวารวดีอีก ๒-๓ องค์ กรมศิลปากรได้ทำการขุดแต่งแล้วเช่นเดียวกัน

สิ่งที่น่าชมในเมืองนี้ก็คือวัดโพธิ์ศรีเสม้า ซึ่งได้รวบรวมแผ่นศิลาไว้เป็น
จำนวนมาก ว่าได้รวบรวมไว้ประมาณ ๔๐ บล็อกแล้วจากทั้งภายในและภายนอกเมือง
ที่สลักเป็นภาพไว้มิ ทับนแบบใบเสมาเกลี้ยงกม ทับนแบบใบเสมาเกลี้ยง ๆ

นั้นได้วางเรียงไว้เป็นราวล้อมรอบบริเวณวัด ที่มีภาพสลักส่วนใหญ่ได้ย้ายไปอยู่ที่ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ จังหวัดขอนแก่นดังกล่าวมาแล้ว แต่ที่ยังคงเหลือตั้งไว้รอบพระอุโบสถเป็นแบบใบเสมาล้อมรอบพระอุโบสถก็มีบ้าง ภาพเหล่านั้นลบเลือนไปมากเพราะต้องตากแดดคร่ำฝนอยู่จนยากที่จะอธิบายภาพได้ บางภาพอาจเป็นนารทชาลคตอนที่พราหมณ์เทพองค์หนึ่งชื่อ "นารทะ" แปลงเพศเป็นบรรพชิตเอาภาชนะทองใส่สาแหกรข้างหนึ่ง คนโทน้ำแก้วประพาฬใส่อีกข้างหนึ่ง ใส่กานทองงามอนวางเหนือบา แล้วเหาะมาเทศนาสอนพระเจ้าองค์ราชและพระนางจุฬาราชกุมารี ก็ได้

ได้กล่าวมาแล้วว่าภาพสลักเหล่านั้นคงมีอายุตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๓-๑๖ และถ้าเราศึกษาโดยละเอียด เราก็คอาจแบ่งออกได้เป็น ๓ สมัยคือ

สมัยที่ ๑ ยังคงมีอิทธิพลของศิลปะอินเดียปะปนอยู่ แต่ก็มีอิทธิพลของศิลปะพื้นเมืองทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือเข้ามาปะปนบ้างแล้ว

สมัยที่ ๒ อิทธิพลพื้นเมืองมีมากขึ้น

สมัยที่ ๓ มีอิทธิพลศิลปะไทยเริ่มเข้ามาปะปน ดังอาจเห็นได้จากทรวดทรงของบุคคลที่สูงชะลูดยิ่งขึ้น

โบราณวัตถุสถานในเขตจังหวัดอุดรธานี

พระพุทธบาทบัวบก

พระพุทธบาทบัวบกตั้งอยู่ในเขตตำบลเมืองพาน อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี พระเจดีย์ก่ออิฐฉาบปูนพระบาทนั้นสร้างคล้ายคลึงกันกับพระธาตุพนมมีพระบรมสารีริกธาตุบรรจุอยู่บนยอด รอบฐานพระเจดีย์วัดโดยรอบกว้างราว ๓๒ เมตร ส่วนสูงตั้งแต่พินกลางถึงยอดสุดประมาณ ๔๐ เมตร พระภิกษุศรทัตเป็นหัวหน้าก่อสร้าง สำเร็จเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๖

บริเวณวัดพระพุทธบาทบัวบก มีอาณาเขตกว้างขวางรวมทั้งหมด ๖๕๐๐ ไร่ ในบริเวณวัดมีธรรมชาติอันแปลกประหลาดงดงาม บัวบกเป็นชอพื้นฐ่มีดอกชนิดหนึ่งซึ่งเกิดอยู่ตามพินดิน แต่ไม่ชอบน้ำ มีดอกสีขาว ลักษณะของกาบคล้ายกบบัว สถานที่ซึ่งน่าชมในบริเวณวัดพระพุทธบาทบัวบกมีดังต่อไปนี้คือ คอกม้า

ท้าวบารส หอนางอสูรา บ่อนางอสูรา วัดพ้อตา และวัดลูกเขย เหตุนี้จึงขอเล่า
เรื่องนิยายท้าวบารสและนางอสูราเสียก่อนดังต่อไปนี้

พระยาทรงพานได้ครอบครองเมืองพานและต่อมามีธิดาคู่หนึ่งทรงนามว่า
นางอสูรา เมื่อเจริญเติบโตขึ้นมาพอที่จะได้รับการศึกษาแล้ว พระยาทรงพานจึงได้
นำไปฝากไว้กับภุชจินทาในแถบบริเวณวัดพ้อตาและลูกเขยในปัจจุบัน เพื่อให้
นางอสูราได้ศึกษาเล่าเรียนและได้สร้างหอคอยให้นางอาศัยอยู่แต่เพียงคนเดียวคือหอ
นางอสูรา นางอสูราได้ศึกษาเล่าเรียนอยู่กับภุชจินทาจนอายุได้ ๑๖ ปี ใครที่จะมุกจึง
ได้ไปเก็บดอกไม้มาร้อยรดทำเป็นรูปตัวหงษ์ จารึกอักษรลงในกลีบดอกไม้แล้วนำ
ไปล่องน้ำ ณ กลองน้อยข้างหอของเธอ หงส์ของนางได้ลอยออกไปจนถึงแม่น้ำโขง
และไปถึงเมืองพระโค ซึ่งขณะนั้นมีพระยาและพระมเหสีทรงพระนามว่าท้าวมาลัย
และนางคำเขื่อนแก้วครองอยู่ มีโอรสองค์หนึ่งทรงนามว่าท้าวบารส ท้าวบารสไป
สงรงนางจึงได้ไปพบหงส์เสียงรักเข้า ใครที่จะได้พบนางอสูราจึงขมาเรื่อนไปตามบ่า
จนบรรลุลงกพานซึ่งเป็นที่อยู่ของนางอสูรา ได้พบกันและสมสู่กัน แต่พระยา
ทรงพานก็ไม่ยินดีเพราะเห็นว่าท้าวบารสเป็นคนไม่มีหลักฐานอะไร และบ้านเมือง
ก็อยู่ไกลกัน จึงให้ท้าวบารสและนางอสูราสร้างวัดแข่งกันกับตน โดยให้สัญญา
ว่าตั้งแต่ดวงอาทิตย์ตกไปจนถึงดาวประกายพฤษ์โพลัน ถ้าใครสร้างวัดไม่เสร็จ
ก็จะถูกตัดศีรษะเป็นเครื่องสังเวทสัญญา ท้าวบารสและนางอสูราก็ขอมริบจะทำตาม
สัญญาทุกประการ ฝ่ายพระยาทรงพานหาได้รับสร้างวัดไม่ เพราะคิดว่าการกระทำ
เช่นนั้นง่ายนิดเดียว เมื่อเห็นเวลาใกล้จะหมดแล้วจึงลงมือทำ พอทำไปเกือบจะครึ่ง
ก็เห็นท้าวบารสและนางอสูราก็กลับมาเพราะสร้างวัดสำเร็จแล้ว พระยาทรงพานจึง
ยอมพลีชีวิตของพระองค์ให้ลูกเขยตัดศีรษะเพื่อชดใช้กรรมของตน จากนั้นท้าว
บารสและนางอสูราก็ได้ครองราชสมบัติสืบแทนพระยาทรงพานที่ตายไป

ความจริงนิยายเรื่องนี้แต่งขึ้นเพื่อประกอบกับโบราณสถานที่มีอยู่แล้วใน
บริเวณวัดพระพุทธบาทบัวบกนั่นเอง ถอดมาท้าวบารสที่ว่าท้าวบารสเคยผูกมาไว้
ตอนแรกที่มาพบนางอสูรานั้นก็เป็นก้อนศิลาใหญ่ข้างในเป็นถ้ำกันแดดลมฝนได้เป็น
อย่างดี บรรจุนคนได้ราวสิบกว่าคน เป็นการเจาะศิลาทำเป็นที่อยู่ สันนิษฐานว่าใน
สมัยก่อนคนโบราณคงเจาะศิลาทำเป็นที่อยู่อาศัย อาจเป็นชาวบ้านหรือนักบวชผู้
แสวงธรรมก็ได้ นอกจากนั้นยังมีหลักศิลาสำหรับปักเขตแดนของบ้านมีรูปร่างคล้าย
ใบเสมาทั้งระเกะระกะอยู่โดยทั่วไป แต่บนหลักศิลานั้นไม่มีจารึก เป็นเพียง

หลักศิลาเลข ๆ และได้ล้มลงหมดแล้ว ปัจจุบันเห็นแต่หลุมและหลักล้มอยู่ อาจเป็นการกำหนดเขตบ้านของแต่ละครอบครัวหรือไม่ก็เป็นที่อยู่ของ นักบวชนักพรตผู้ต้องการความสงบ อย่างไรก็ตามการสลักศิลาเช่นนี้อาจเป็นของมนุษย์สมัยก่อนประวัติศาสตร์กระทำกันได้ เพราะใกล้กันนั้นมีภาพเขียนสมัยก่อนประวัติศาสตร์ปรากฏอยู่ดังจะได้กล่าวถึงต่อไป

ห่างจากคอกม้าไปทางทิศเหนือ ประมาณ ๓๐๐ กว่าเมตร เป็นที่ตั้งของ หอนางอุสาซึ่งมีรูปร่างลักษณะคล้ายหอคอยเป็นศิลาทั้งหมด สูงประมาณ ๓-๔ เมตร กล่าวกันว่าเป็นที่อยู่ของนางอุสา ภายในบรรจุคนได้ประมาณสามคน ปัจจุบันมีบันไดไม้ขึ้นไปถึงข้างบนได้ มีประตูหน้าต่างพร้อม ห่างจากหอนี้ไปทางทิศตะวันตกราว ๕๐ เมตร มีบ่อนางอุสาขนาดประมาณ ๑×๒ เมตร เป็นการเจาะศิลาทำเป็นบ่อ มีน้ำใช้ตลอดปี แต่ความจริงเดิมคงเป็นบ่อที่มนุษย์สมัยโบราณมาเจาะไว้เช่นเดียวกัน จากหอนี้ไปทางทิศเหนือราว ๓๐ เมตร เป็นที่ตั้งของวัดพ้อตา ซึ่งมีการสลักศิลาเป็นพระพุทธรูปอยู่หลายองค์ ที่เป็นเทวรูปหรือทวารบาลก็มี ถ้าสันนิษฐานจากแบบศิลป ก็คงตกอยู่ในปลายสมัยทวารวดีราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖ เพราะมีอิทธิพลของศิลปขอมเข้ามาปะปนอยู่แล้ว นอกจากนั้นก็พระพุทธรูปสมัยอยุธยาปะปนอยู่บ้าง ข้างวัดพ้อตาไปทางทิศตะวันออกมีธารน้ำเล็ก ๆ ไหลไปยังวัดลูกเขย ซึ่งอยู่ทางทิศตะวันออกห่างจากวัดพ้อตาออกไปราว ๒๐๐ เมตร มีอาคารก่อด้วยศิลาตัดเป็นท่อน ๆ ซึ่งเป็นที่นางอุสาปล่อยสาส์นไปตามน้ำ บริเวณดังกล่าวนี้เป็นบริเวณที่ส่วยงามตามธรรมชาติอย่างแท้จริง

ในบริเวณวัดพระบาทบัวบกนี้มีภาพเขียนสมัยก่อนประวัติศาสตร์ปรากฏอยู่ด้วย ก็ทางด้านทิศใต้ของพระธาตุบรรจุพระบาทมีภาพเขียนสมัยก่อนประวัติศาสตร์เขียนด้วยสีแดงเป็นรูปสัตว์ต่าง ๆ อยู่ตามเพิงผา แต่ก็ลบเลือนสูญหายไปเสียมากแล้ว ที่น่าสนใจเป็นภาพเขียนซึ่งเพิ่งค้นพบใหม่อยู่ไม่ห่างจากคอกม้าทวารสารไปทางทิศตะวันตก เป็นภาพเขียนสีแดงเช่นเดียวกัน เป็นรูปวัว ๓ ตัว และใกล้กันนั้นยังมีภาพเขียนรูปคนอีกหลายคนประมาณ ๘ คน คนหนึ่งกำลังอุ้มกวางอยู่ ภาพเขียนเหล่านี้มนุษย์สมัยก่อนประวัติศาสตร์คงเขียนขึ้นขึ้นเพื่อให้การล่าสัตว์ได้มากขึ้น และอาจอยู่อาศัยในสมัยหินใหม่หรือสมัยฤท

โบราณวัตถุสถานในเขตจังหวัดศรีสะเกษ

ปราสาทกำแพงใหญ่

ปราสาทแห่งนี้ตั้งอยู่ที่บ้านกำแพง หมู่ที่ ๑ ตำบลกำแพง อำเภออุทุมพรพิสัย จังหวัดศรีสะเกษ ห่างจากที่ว่าการอำเภอประมาณ ๒ กิโลเมตร มีระเบียงคดรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าก่อด้วยศิลาแลงและศิลาทรายตั้งอยู่โดยรอบ ระเบียงคดกว้าง ๕๔ เมตร ยาว ๖๒ เมตร ทางเดินภายในระเบียงกว้าง ๒ เมตร มีประตูชุมมอยู่ทั้งสี่ทิศ ช่องหน้าต่างและช่องลมติดลูกกรงลูกมะหวดหินกลิ้ง ประตูด้านหน้าอยู่ทางทิศตะวันออก มีชุมมเป็นรูปกากบาทและที่หลบประตูมีจารึกอักษรขอม

จารึกนี้สลักอยู่บนหลังประตูของประตูด้านในประตุมุมทิศตะวันออก เป็นจารึกภาษาขอมประมาณ ๓๕ บรรทัด แต่บรรทัดหลังๆ ก็ลบเลือนไปมากแล้ว ตัวอักษรที่สลักกลิ้งไปในศิลา มีรูปร่างกลมและเอนเล็กน้อย กล่าวถึงการขุดดินในมหาศักราช ๘๖๔ (พ.ศ. ๑๕๘๕) ของวระกมรเตงอัญญาวิหาสพร้อมด้วยความช่วยเหลือของข้าราชการอีกสามท่าน ที่ดินเหล่านี้ได้รับการกันเขตและอุทิศถวายแด่เทวาลัยของพระวฤทธเสวร (พระอิศวร) หลังจากการกล่าวถึงบัญชีทาสที่ต้องผลัดกันมาทำงานที่เทวาลัยแห่งนี้แล้ว จารึกก็กล่าวถึงสิ่งของที่ผู้ขอได้จ่ายให้แก่บรรดาเจ้าของที่ดินผืนนี้

ภายในระเบียงจากทางทิศตะวันออกประมาณ ๖ เมตร มีวิหารกู่ ๒ หลัง ก่อด้วยอิฐหันหน้าไปทางทิศตะวันตก ทับหลังศิลาของประตูดุวารหลังด้านเหนือ จำหลักรูปพระนารายณ์บรรทมสินธุ์อยู่เหนือพระยานันตนาคราชท่ามกลางเกษียรสมุทร (ทะเลน่านม) เวลาเมื่อโลกถูกทำลายลง มีรูปสตรี ๓ คนนั่งอยู่ที่ปลายพระบาทรวมทั้งบริวารอีก ๒ คน ในบรรดาสตรี ๓ คนนั้นสองคนคงเป็นพระลักษมณ์หรือพระศรีรองคันทง รวมทั้งพระกัมเทวซึ่งเป็นชายาของพระนารายณ์ออกองค์หนึ่ง มีพระพรหมผู้สร้างโลกประทับนั่งอยู่บนดอกบัวซึ่งผุดออกมาจากพระนาภี (สะดือ)

ของพระนารายณ์และพระพรหมก็สร้างโลกขึ้นใหม่ นำสังเกตว่าในภาพนพระนารายณ์ได้ทรงใช้พระบาทข้างขวายืนพระถันของชายอองคั่นไว้ ลักษณะเช่นหาได้ยากมากในศิลปะขอม ด้านเหนือของเศียรพระนารายณ์มีรูปครุฑเล็ก ๆ มีแต่ปีกไม่มีแขนซึ่งเป็นลักษณะของศิลปะขอมสมัยบาปวน (ราว พ.ศ. ๑๕๕๐-๑๖๕๐) ด้วยเหตุนี้จึงทำให้เราอาจสันนิษฐานได้ว่าทับหลังชนนหรือวิหารอิฐหลังนกงสร้างขึ้นระหว่างปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๖ - ต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๗ สำหรับทับหลังของประต้วินารหลังข้างใต้จำหลักเป็นรูปพระอิศวรอุ้มพระอุมาประทับเหนือโคกสุภราช มีเทพบริวารนั่งถือเครื่องสูงประกอบอยู่ท่ามกลางลวดลายพันธุ์พฤกษา

ถัดนั้นมึปราสาทประธาน ๓ หลังก่อด้วยอิฐเช่นเดียวกัน เรียงจากเหนือลงไปได้ หันหน้าไปทางทิศตะวันออก เสาและกรอบประตูรวมทั้งทับหลังและกรอบหน้าบันสลักด้วยศิลาทราย ปราสาทองค์กลางซึ่งเป็นประธานนั้นมีขนาดใหญ่กว่าองค์ข้างเหนือและใต้ ทับหลังประตูมุขตอนในซึ่งยังติดอยู่กับท้ำหลักเป็นรูปพระอินทร์ทรงช้างย่นแทนเหนือเศียรเกษรตมุข มีรูปเทวดา รูปสิงห์และลายก้านขดประกอบพิจารณาจากลักษณะแล้วก็ตรงกับศิลปะขอมสมัยบาปวน (ราว พ.ศ. ๑๕๕๐-๑๖๕๐) อีกน้าเอง ด้านหลังปราสาทประธานองค์ใต้ ห้างออกไปประมาณ ๓.๒๐ เมตร ยังมีปราสาทองค์หนึ่งก่อด้วยอิฐหันหน้าไปทางทิศตะวันออกเช่นเดียวกัน

นอกจากนี้ยังมีวิหารสร้างขึ้นใหม่ประดิษฐานรอยพระพุทธรูปอยู่ระหว่างวิหารเก่า ๒ หลังทางทิศตะวันออกอีก ถัดสันนิษฐานจากลวดลายสลักบนศิลาที่ยังคงเหลืออยู่เช่นจากทับหลัง เสาประดับกรอบประตู เสาติดกับผนัง กรอบหน้าบัน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง จากปลายกรอบหน้าบัน ชนหน่ง สลักเป็นหน้ากาลมีแขนประกอบกำลังคายนาออกมา ซึ่งตรงกับศิลปะขอมสมัยคลัง(ราว พ.ศ. ๑๕๐๐-๑๕๕๐) แล้วก็อาจสันนิษฐานได้ว่าปราสาทกำแพงใหญ่สร้างขึ้นในราวต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๖ ลงมาจนถึงปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๗ และอาจสร้างขึ้นในรัชสมัยของพระเจ้าสุริยวรมันที่ ๑ (พ.ศ. ๑๕๔๕-๑๕๕๓) ซึ่งได้ทรงแผ่อำนาจจากประเทศัมพูชาเข้ามายังภาคกลางของประเทศไทยที่เมืองลพบุรีก็ได้

อย่างไรก็ดียังมีโบราณวัตถุอีก ๒ ชิ้นที่สำคัญและน่ากล่าวถึง ปัจจุบันรักษาอยู่ในวิหารใหม่ทางทิศตะวันออก ชนหน่งก็คือพระพุทธรูปศิลาปางสมาธิขนาดปรกสูง ๑.๓๓ เมตร ว่าขุดได้หน้าปราสาทประธานองค์กลาง พระพุทธรูปองค์นี้สร้างขึ้น

ในศิลปะขอมสมัยบาปวน ในรัชกาลของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๑ ราวต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๘ อย่างเห็นได้ชัด เหตุนี้จึงทำให้อาจกล่าวได้ว่าปราสาทกำแพงใหญ่แต่เดิม ก่อสร้างขึ้นในศาสนาพราหมณ์ลัทธิไศวนิกาย แต่ต่อมาในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ ๑ ซึ่งทรงนับถือพุทธศาสนาเถรวาทจึงเปลี่ยนมาเป็นวัดในพุทธศาสนา นอกจากนี้ยังมีแผนศิลปะสลักอกแผ่นหนังที่น่าสนใจ สลักเป็นรูปเทพ ๕ องค์ คือพระอาทิตย์ พระจันทร์ อยู่ตอนต้น พระราหู และพระเกตุ อยู่ตอนปลาย ตอนกลาง เป็นรูปเทพผู้รักษาทิศ ๕ องค์ แต่มักสลักสลับกันไม่แน่นอน แต่ส่วนใหญ่องค์ กลางเป็นพระอินทร์ผู้รักษาทิศตะวันออกทรงช้าง ภาพสลักเช่นนี้เดิมเข้าใจกันว่า ใช้เป็นทับหลังและบนรูปเทวดานพเคราะห์ ได้ค้นพบชั้นหนึ่งที่ปราสาทออกยม ในอาณาจักรขอม มีจารึกว่าสร้างขอมเมื่อ พ.ศ. ๑๕๔๔ และสร้างเป็นของแก่นบน ถวายแด่พระศิวะกัมภีระศวร ภาพเทพ ๕ องค์ที่ปราสาทกำแพงใหญ่ก็ดูเหมือนจะ สันนิษฐานความชอบเพราะยังอยู่ครบทั้ง ๕ องค์ และด้านบนมีภาพดอกบัวเล็ก ๆ สลักอยู่ ๕ ดอกเหนือเทพทั้ง ๕ องค์นั้นด้วย คงใช้เป็นที่สำหรับวางของสังเวชเช่น เดียวกับที่สลักอยู่เหนือรูปเทพผู้รักษาทิศ ๖ องค์ที่ค้นพบที่ปราสาทพนมรุ้ง ดังที่ ข้าพเจ้าได้เขียนไว้แล้วข้างต้นตอนที่เกี่ยวข้องกับปราสาทพนมรุ้ง และคงไม่ได้ใช้เป็น ทับหลังเป็นแน่

ปราสาทกำแพงน้อย

ปราสาทกำแพงน้อย ตั้งอยู่บ้านหอย หมู่ที่ ๑ ตำบลหญ้าปล้อง อำเภอบึงสามพัน ห่างจากตัวเมืองศรีสะเกษมาทางตะวันตกประมาณ ๘๐๐ เมตร มีสิ่งสำคัญ คือ

ก. ปราสาท ก่อด้วยแลง เป็นรูปสี่เหลี่ยมย่อมุม กว้าง ๔.๕๐ เมตร ทาง ด้านตะวันออกเป็นประตูใหญ่มีมุขยื่นยาว ๒.๓๐ เมตร กว้าง ๒.๓๐ เมตร อยู่ข้าง หน้า ส่วนด้านอื่นเป็นประตูดอก มุขนั้นปัจจุบันได้พังไปหมดแล้ว ส่วนลาน ศิลาล่างข้างหน้านั้นคงมาก่อขึ้นในภายหลัง

ข. วิหาร ก่อด้วยแลง ขนาด ๓.๖๕ x ๕.๘๐ เมตร มีประตูเข้าออกอยู่ทาง ตะวันตก ทับหลังประตูเจ้าหลักเป็นรูปปวงเทพนั่งแท่นมีบริวารประกอบ มีหงส์ แยก ๓ ตัว ยืนอยู่เหนือเศียรเกษียรมุข มีลวดลายและรูปภาพประกอบ ลักษณะ ตรงกับศิลปะขอมสมัยบาปวน (ราว พ.ศ. ๑๕๕๐ - ๑๖๕๐)

ก. กำแพง ก่อด้วยแลง ขนาด ๒๑.๕๐ x ๓๔.๕๐ เมตร มีซุ้มประตูก่อด้วยศิลาและแลงขนาด ๑๐.๐๐ x ๑๒.๐๐ เมตร อยู่ทางทิศตะวันออก ยังคงมีหน้าต่างขนาดเล็กประดับด้วยลูกกรงลูกมะหวดอยู่บนปีกทางด้านทิศเหนือ หน้าประตูซุ้มมีทับหลังซึ่งตรงกับศิลปขอมสมัยคลัง (ราว พ.ศ. ๑๕๐๐-๑๕๕๐) เพราะมีลายอุษะมาแบ่งที่เสวของลายท่อนพวงมาลัยตรงกลาง

หน้าบริเวณปราสาทกำแพงน้อยมีสระน้ำใหญ่สระหนึ่ง ก่อแลงเบนเขอนอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือนอกกำแพงล้อมรอบปราสาท ศาสตราจารย์แบร์นาร์ โครลีย์ (Bernarb Croslier) ได้เคยกล่าวไว้ว่าปราสาทขอมที่มทสระน้ำอยู่นอกกำแพงทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ มีก่อสร้างขึ้นในรัชกาลของพระเจ้าสุริยวรมันที่ ๑ (พ.ศ. ๑๕๔๕-๑๕๘๓) เมื่อพิจารณาหตุก็เห็นว่าคงจะจริงเพราะทับหลัง ๒ ชิ้นซึ่งคนพบที่ปราสาทกำแพงน้อยมีอายุตรงกับศิลปขอมสมัยคลัง (ราว พ.ศ. ๑๕๐๐-๑๕๕๐) และสมัยบาปวน (ราว พ.ศ. ๑๕๕๐-๑๖๕๐) ดังกล่าวมาแล้ว

ปราสาทบ้านเขย

ปราสาทบ้านเขยตั้งอยู่ภายในวัดบ้านเขย ตำบลบ้านเขย อำเภอไพรบึง จังหวัดศรีสะเกษ ตัวปราสาทก่อด้วยอิฐ ปัจจุบันหักพังไปหมดแล้ว คง

เหลือแต่ทับหลังและเสาดัดกับผนังซึ่งสลักจากศิลาทราย ทับหลังด้านบนสลักภาพตามแบบศิลปขอมสมัยบาปวน (ราว พ.ศ. ๑๕๕๐-๑๖๕๐) คือ มีเทวดาประทับนั่งชันเข่าอยู่ในซุ้มเหนือหน้ากาล เทวดานมอถอดดอกบัว หน้ากาลคายพวงมาลัยออกมาจากมปากทั้งสองข้าง ไข่มอทั้งสองยึดท่อนพวงมาลัยนั้นไว้ และมีลายใบไม้ตั้งตรงขึ้นไปและห้อยย้อยลงมาจากท่อนพวงมาลัยนั้น เทวดานั่งนออาจหมายถึงพระอิศวรก็ได้ เพราะบนทับหลังบางชั้นปรากฏว่าเทวดาแบบนทรงโคเป็นพาหนะอยู่เหนือหน้ากาลอีกต่อหนึ่ง ด้วยเหตุนี้คงหมายถึงพระอิศวรอย่างแน่นอน ภายในปราสาทก็คงเป็นที่ประดิษฐานศิวลึงค์ ที่ปราสาทบ้านเขยด้านบนยังคงมีเสาดัดกับผนังซึ่งมีลายกานขดสลักประกอบอยู่ด้วย ทับหลังด้านล่างซึ่งหันหน้าไปทางทิศตะวันออกสลักเป็นรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณอยู่ตรงกลางเหนือหน้ากาล ซึ่งคายท่อนพวงมาลัยออกมาเช่นเดียวกัน การที่สลักภาพพระอินทร์ก็เพราะเหตุว่าพระองค์ทรงเป็นผู้รักษาทิศตะวันออกนั่นเอง ปลายท่อนพวงมาลัยทั้งสองด้านกลายเป็นรูป

นาคซึ่งยังไม่พร้อมเข้ามาประกอบอยู่เหนือเศียร และมีรูปครุฑประกอบอยู่ด้วย ครุฑ
นั้นแต่เพียงบอกไม่มีแขน ทงหมดนี้ตรงกับศิลปะขอมสมัยบาปวน (ราว พ.ศ. ๑๕๕๐-
๑๖๕๐) อย่างเห็นได้ชัด ด้วยเหตุนี้เราจึงอาจกล่าวได้ว่าปราสาทบ้านเขอนสร้างขึ้น
ในราวปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๖ - ต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๗

100 ปี ศาสตราจารย์
หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล

วิจิตร ฐิติ

100 ปี ศาสตราจารย์
หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล